

Jurij Perovšek

Idejni, socialnogospodarski in narodnopolitični nazori slovenskega meščanstva v času med svetovnima vojnama (1918–1941)¹

Slovensko meščanstvo, porojeno v avstrijski dobi iz narodnogospodarskega in socialnopolitičnega prizadevanja po svoji in splošni slovenski emancipaciji, je leta 1918 vstopilo v jugoslovansko državo kot kompleksno izoblikovan politični in družbeni dejavnik. Oba temeljna idejnopolitična pola, ki opredeljujeta zgodovinsko podobo meščanskega sveta – liberalni in katoliški – sta namreč v času do razpada habsburške monarhije že povsem jasno oblikovala svoje nasprotujoče si poglede na ključna vprašanja slovenskega idejnega, družbenega in političnega razvoja.² Proces ideološke in socialnopolitične diferenciacije, ki je zajel slovensko družbo v zadnjih

¹ Za tisk pripravljen referat z mednarodnega študijskega posvetovanja *Meščanstvo na območju nekdanje habsburške monarhije po letu 1918*, Celje 1.–4. oktober 1997.

² O tem glej Dragotin Lončar: *Politično življenje Slovencev*. (Od 4. januarja 1797. do 6. januarja 1919. leta), Ljubljana 1921, str. 44–91 (dalje: Lončar, *Pol. življenje*); dr. Ivan Šušteršič: *Moj odgovor*, Ljubljana 1922, str. 12–15 (dalje: Šušteršič, *Moj odgovor*); Fran Erjavec: *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*, Ljubljana 1928, str. 9–23, 29–50, 54–55, 62–98, 158, 176–196, 199–201, 208–219, 280–281, 283, 297–298 (dalje: Erjavec, *Zgod. kat. gibanja*); Ferdo Gestrin-Vasilij Melik: *Slovenska zgodovina*. Od konca osemnajstega stoletja do 1918, Ljubljana 1966, str. 145, 185–191, 209–213, 245–246, 268–269, 271–290, 309–312, 314–318 (dalje: Gestrin-Melik); Ruda Jurčec: *Krek*, Ljubljana 1935, str. 24–29, 41–60, 71, 92–95, 103–128, 132–134, 137–151, 165–171 (dalje: Jurčec); Fran Zwitter: *Narodnost in politika pri Slovencih*. Zgodovinski časopis, letnik I, 1947, št. 1–4, str. 41–43, 49–51; Ivan Prijatelj: *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895*, tretja knjiga, Ljubljana 1958, str. 230–372, peta knjiga, Ljubljana 1966, str. 143–345; Vasilij Melik: *Volitve na Slovenskem 1861–1918*, Ljubljana 1965, str. 203–205, 259–281; isti: *Klerikalno-liberalna trenja in konec taborov*. Časopis za zgodovino in narodopisje, letnik XL, 1969, str. 517–525; isti: *Razcep med staroslovenci in mladostlovenci*. Zgodovinski časopis, letnik XXVI, 1972, št. 1–2, str. 85–98; isti: *Slovenski liberalni tabor in njegovo razpadanje*. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, leto XXII, 1982, št. 1–2, str. 19–21 (dalje: Melik, *Slov. lib. tabor*); isti: *Josip Vošnjak in njegovi spomini*. V: Josip Vošnjak: *Spomini*, Ljubljana 1982, str. 650–655, 661–664; isti: *Ivan Hribar in njegovi spomini*. V: Ivan Hribar: *Moji spomini II. del*, Ljubljana 1984, str. 623–644; isti: *Bleiweisova vloga v slovenski politiki*. V: *Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike*, zv. 7. Bleiweisov zbornik, Ljubljana 1983, str. 15–24; isti: *Družbene razmere v ljubljanski škofiji v drugi polovici 19. stoletja*. V: *Missiev simpozij v Rimu*, Celje 1988, str. 84–94; *Zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1979, str. 501–505, 515–517, 560–570, 582–587, 591–592 (dalje: *Zgod. Slovencev*); Jožko Pirc: *Aleš Ušeničnik in znamenja časov*. Katoliško gibanje na Slovenskem od konca 19. do sredje 20. stoletja, Ljubljana 1986, str. 44–51, 72–82, 124–131, 136–137, 142–190 (dalje: Pirc, *Ušeničnik in znamenja časov*); isti: *Rimski katolik in ločitev duhov*. V: *Mahničev simpozij v Rimu*, Celje 1990, str. 109–126; Momčilo Zečević: *Na zgodovinski prelomnici*. Slovenci v politiki jugoslovanske države 1918–1929, I. knjiga, Maribor 1986, str. 13–31, 38–62 (dalje: Zečević, *Na zgod. prelomnici*); Stane Granda: *I. in II. slovenski katoliški shod*. V: *Missiev simpozij v Rimu*, Celje 1988, str. 95–109; Walter Lukan: *Socialni katolicizem v Avstriji in pri Slovencih v drugi polovici 19. stoletja*, prav tam, str. 110–122; isti: *Anton Mahnič in nacionalno vprašanje*. V: *Mahničev simpozij v Rimu*, Celje 1990, str. 135–150; Jurij Perovšek: *Pogledi slovenskega liberalizma na poslanstvo in del knezoškofa Antona Bonaventura Jegliča*. Jegličev simpozij v Rimu, Celje 1991, str. 357–385; isti: *Janez Evangelist Krek in slovenski liberalizem*. Krekov simpozij v Rimu, Celje 1992, str. 75–88; isti: *Liberalizem in vprašanje slovenstva*. Nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918–1929, Ljubljana 1996, str. 14–25 (dalje: Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*); isti: *Duhovni in idejnopolitični oris Ivana Hribarja*. »Homo sum...« – Ivan Hribar in njegova Ljubljana, Ljubljana 1997, str. 9–27; Janko Prunk: *Klerikalizem*. Enciklopedija Slovenije, 5, Kari-Krei, Ljubljana 1991, str. 94–95; isti: *Slovenski narodni vzpon*. Narodna politika (1768–1992), Ljubljana 1992, str. 105–110 (dalje: Prunk, *Slov. nar. vzpon*); Peter Vodopivec: *Liberalizem*. Enciklopedija Slovenije, 6, Krek-Marij, Ljubljana 1992, str. 164–165; Anka Vidovič-Miklavčič: *Krekovo združništvo: teorija in praksa*. Krekov simpozij v Rimu, Celje 1992, str. 174–181; Janko Pleterski: *Katoliška ali socialna, narodna ali ljudska stranka?* (Koncepti katoliške ljudske demokracije 1890–1918). V: *Cerkev, kultura in politika 1890–1941*, Simpozij 1992, Ljubljana 1993, str. 21–33; Branko Goropevšek: *Slomškova zveza*; isti: *Ustanovitev Slovenske kmečke zveze na Spodnjem Štajerskem*. Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941, knjiga 1, Ljubljana 1995, str. 22, 68; Igor Grdina: *Smrt Josipa Vošnjaka*; isti: *Šuklje, Šušteršič, J. E. Krek,*

desetletjih 19. stoletja je namreč slovensko liberalno in kasneje še katoliško meščansko politično opcijo odločilno utemeljil v obdobju po oblikovanju političnih strank v devetdesetih letih tega stoletja. Tako se je slovenska liberalna meščanska usmeritev od leta 1894 v idejem, socialnem in političnem pogledu izražala prek Narodne stranke oziroma Narodno napredne stranke iz Kranjske (od leta 1906 pa tudi prek Narodne stranke iz Štajerske),³ katoliška usmeritev pa se je izražala prek Vseslovenske ljudske stranke, v kateri se je po njenem »prevzemu oblasti na Kranjskem 1908 polagoma krepil meščanski sloj.«⁴ Ti dve usmeritvi znotraj slovenskega meščanstva sta si nato, razen ob prelomnih zarezah narodove zgodovine (leta 1918 ob razpadu habsburške monarhije in po okupaciji Kraljevine Jugoslavije leta 1941) vseskozi nasprotovali, njune vsaksebi stoječe idejne, socialne in narodnopolitične nazore, ki so označevali bit slovenskega meščanstva v času med svetovnima vojnama, pa bomo predstavili v pričujoči razpravi. Pri tem iz naše obravnave izpuščamo tiste politične subjekte (Novačanovo Slovensko republikansko stranko, različne oblike Prepeluh-Lončarjevega avtonomističnega gibanja, gibanje Bojevnikov ob Stanetu Vidmarju, narodnodemokratsko skupino okoli lista *Slovenija*, liberalne narodnodemokratsko in pa krščanskosocialistično usmerjene slovenske intelektualce, Kmečko-delavsko gibanje dr. Vekoslava Kukovca, slovenske mačkovce, skupino Slovenska beseda dr. Dinka Puca, demokratično preobraženo slovensko Sokolstvo in Lončar-Doboviškovo Slovensko kmečko-delavsko stranko), katerih vodilni predstavniki so po svojem socialnem izvoru ali položaju sodili v meščanski družbeni sloj, zagovarjali pa so nemeščanski oziroma socialnoreformni politični program.⁵ Prav

prav tam, str. 119–120, 123–124; Janko Kos: Duhovna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1996, str. 85, 116–118, 122–124, 141–142; Irena Gantar Godina: Neoslavizem in Slovenci, Ljubljana 1994, str. 15, 90–95, 99–102, 111–116, 124–130, 133–140, 157–160; Janez Cvirn: Deželna in narodna zavest na (spodnjem) Štajerskem. Avstrija. Jugoslavija. Slovenija. – Slovenska narodna identiteta skozi čas. Zbornik, Ljubljana 1997, str. 74–84; isti: Trdnjavski trikotnik. Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861–1914), Maribor 1997, str. 194, 239, op. 201, 308, op. 59; Egon Pelikan: Akomodacija ideologije političnega katolicizma na Slovenskem, Maribor 1997, str. 9–64 (dalje: Pelikan, Akomodacija). O tem pišeta tudi Janko Pleterski v svojem delu Dr. Ivan Šušteršič: Pot slovenskega političnega prvaka, Ljubljana 1997, ter Zvonko Bergant, Idejno politični značaj slovenskega liberalizma (1890–1920), Teološka fakulteta, mag. naloga, Ljubljana 1998.

³ O tem glej Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva, str. 14–25; isti: Socialni, politični in idejni značaj slovenskega liberalizma v letih 1894–1918. Prispevki za novejšo zgodovino, letnik XXXII, 1992, št. 1–2, str. 3–14; Branko Goropevšek: Razpad sloge na slovenskem Štajerskem v letih 1906–1907. Celjski zbornik 1993, Celje 1993, str. 143–161; Janez Cvirn: Ustanovitev Narodne stranke na Štajerskem. Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941, knjiga 1, Ljubljana 1995, str. 66.

⁴ Walter Lukan: Krščansko socialno gibanje. Enciklopedija Slovenije, 6, Krek-Marij, Ljubljana 1992, str. 47. – O idejnem, socialnogospodarskem in političnem značaju slovenskega katoliškega gibanja v času od ustanovitve Katoliškega političnega društva leta 1890 (leta 1892 se je KPD preoblikovalo v Katoliško narodno stranko, ta pa se je leta 1905 preosnovala v Slovensko ljudsko stranko, ki se je z drugimi slovenskimi katoliškimi političnimi organizacijami leta 1909 združila v Vseslovensko ljudsko stranko) glej Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja, str. 67–75, 79–94, 98–158, 194–195, 239–323; Jurčec, str. 41–60, 103–151, 161–171; Ivan Prijatelj: Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895, peta knjiga, Ljubljana 1966, str. 312–345; Zečevič, Na zgod. prelomnici, str. 18–26, 38–53; Feliks J. Bister: Anton Korošec, državnozbornski poslanec na Dunaju. Življenje in delo 1872–1918, Ljubljana 1992, str. 39–261. O tem tudi J. Pleterski in Z. Bergant v novejših delih, navedenih v op 2.

⁵ O tem glej Dušan Kermauner: Albin Prepeluh-Abditus. Njegov idejni razvoj in delo. V: Albin Prepeluh, Pripombe k naši prevratni dobi, Ljubljana 1938, str. 531–551; Metod Mikuž: Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1941, Ljubljana 1965, str. 503–504, 537–538 (dalje: Mikuž, Slovenci v stari Jugoslaviji); Alenka Nedog: Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji od leta 1935 do 1941, Ljubljana 1978, str. 63–67, 69–75, 96–97, 110–113; Janko Prunk: Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda, Ljubljana 1977, str. 49–204 (odslej: Prunk, Pot krščanskih socialistov v OF); isti: Politične koncepcije slovenskega meščanstva v stari Jugoslaviji. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, letnik XXII, 1982, št. 1–2, str. 125–126 (dalje: Prunk, Pol. koncepcije); isti: Slov. nar. vzpon, str. 231–232, 251–260, 272–273, 275–277, 282, 284–286, 292–295; Jurij Perovšek: Oblikovanje programskih načrtov o nacionalni samoodločbi v slovenski politiki do ustanovitve Neodvisne delavske stranke Jugoslavije (december 1922 – april 1923). Zgodovinski časopis, letnik XXXVIII, 1984, št. 1–2, str. 23–25 (dalje: Perovšek, Oblikovanje načrtov o nac. samoodločbi v slov. politiki); isti: Oris življenja in dela Josipa Rusa. V: Josip Rus Andrej, Pričevanja in spomini. O sokolstvu, Osvobodilni fronti in novi Jugoslaviji, Ljubljana 1989, str. 8–15; isti: Albin Prepeluh in Slovenska republikanska stranka kmetov in delavcev. Nova revija, letnik VIII, 1989, št. 81/82, str. 194–198; isti: Lončarjevi narodni in idejnopolitični pogledi v času med svetovnima vojnama. Glasnik Slovenske matice, leto XVIII, 1994, št. 1–2, str. 42–54; isti: Slovenski avtonomizem socialistične smeri v letu 1923. Prispevki za novejšo zgodovino, letnik XXXIV 1994, št. 2, str. 167–168, 171–172; Zečevič, Na zgod. prelomnici, str. 83–87, 101–103, 113–116; Igor Grdina: Kratka zgodovina Slovenske zemljoradniške in Slovenske republikanske stranke Antona Novačana. Zgodovinski časopis, letnik XLIII, 1989, št. 1, str. 77–96.

tako izpuščamo tudi del meščanske politike – slovenske radikalce –, katerih politični nastop je bil zgolj posledica širitve srbske Narodno radikalne stranke v Slovenijo in politično ter programsko ni temeljil v izvirmo presoji idejnih, socialnih in narodnopolitičnih razmer na Slovenskem.⁶ Tako ostaja naša obravnava vezana na razčlenitev idejnih, socialnogospodarskih in narodnopolitičnih nazorov slovenskega liberalnega in katoliškega idejnopolitičnega pola oziroma tistih njunih predstavnikov, prek katerih se je izražala slovenska meščanska politična opcija v letih 1918–1941.

Eno izmed bistvenih značilnosti, ki se pokažejo pri obravnavi temeljnih programskih vodil slovenskega meščanstva v času med svetovnima vojnoma, predstavlja vztrajanje obeh meščanskih polov zlasti pri njunih idejnih in narodnopolitičnih nazorih, medtem ko je pri gospodarsko-socialnih prišlo tudi do opaznih vsebinskih sprememb. Oba pola slovenskega meščanstva sta svoje ključne programske usmeritve poudarila že v prvih letih po nastanku jugoslovanske države. Pri tem sta v narodnopolitičnem pogledu izhajala vsak iz svojega razumevanja nove, jugoslovanske državne formacije. V idejnem pogledu pa sta na njune nazore vplivala predvsem državnotpolitična uveljavitev boljševizma (komunizma), fašizma in nacizma ter dejstvo, da so bili Slovenci kar zadeva t.i. »klerikalno-liberalni spor,« po letu 1918 še vedno »zazrti v nadaljnji ideološki boj.«⁷ Liberalni in katoliški idejnopolitični pol sta po nastanku jugoslovanske države poudarjala tudi vsak svoj socialnogospodarski program, ki pa sta ju v tridesetih letih prenovila, saj so posledice svetovne gospodarske krize (1929–1934) »porajale tudi globalne spremembe v miselnosti socialne in gospodarske politike.«⁸

Prvi, ki so v obdobju 1918–1941 celovito predstavili svoje poglede na nadaljnji slovenski idejni, socialnogospodarski in narodnopolitični razvoj, so bili liberalci, ki so še v času obstoja habsburške monarhije, na kongresu 29. in 30. junija 1918 v Ljubljani ustanovili novo, organizacijsko in politično enotno Jugoslovansko demokratsko stranko (JDS). Vanjo sta se združili dotedanja Narodno napredna stranka iz Kranjske in Narodna stranka iz Štajerske. Takrat je bil sprejet tudi strankin program, v katerem so bila predstavljena vsa načelna stališča in usmeritve takratnega slovenskega liberalizma. Program je zavračal vsako strankarsko zlorabljanje vere, v ostalih splošnih političnih načelih pa je terjal enakopravnost vseh državljanov in posebej še žensk. Zagovarjal je tudi načelo, da nima nihče – bodisi posameznik, bodisi stan ali institucija – nikakršnih predpravil in opozarjal, da noben stan ne sme živeti na račun drugih stanov. V tem smislu je podpiral enakomerni socialni dvig vseh stanov, zlasti socialno šibkih, ob opozorilu, da je nedemokratsko, če imajo enostransko družbeno premoč gospodarsko šibkejši sloji. Vzporedno s tem se je program zavzemal še za odpravo smrtni kazni ter državno in brezplačno šolstvo. V zvezi z gospodarskimi vprašanji je podpiral poddržavljenje velikih obratov (železnice, premogovniki, izraba vodnih sil), sicer pa je zagovarjal osebno podjetnost in združeno združevanje zasebnega gospodarstva, če za to obstaja ustrezen interes. Na kmetijskem področju pa se je zavzemal za odpravo fidejkomisov in za preprečevanje drobitve kmetij. Glede socialne problematike je program terjal splošno bolniško, nezgodno in starostno zavarovanje, brezplačno zdravniško pomoč za siromašne ter splošno delavsko socialno zakonodajo. V zvezi z delavskim vprašanjem je še zahteval, da mora biti delavec zaščiten pred kapitalističnim izkoriščanjem in udeležen pri dobičku iz proizvodnje. Program je tudi podpiral zahteve po kolektivni pogodbi in priznaval upravičenost zahteve po 8 urnem delavniku. Kar zadeva nacionalno problematiko je zagovarjal načelo

⁶ O nastanku in razvoju Narodno radikalne stranke v Sloveniji glej podrobneje Zečević, Na zgod. prelomnici, str. 103–108.

⁷ Anka Vidovič-Miklavčič: Mladina med nacionalizmom in katolicizmom. (Pregled razvoja in dejavnosti mladinskih organizacij, društev in gibanj v liberalno-unitarnem in katoliškem taboru v letih 1929–1941 v jugoslovanskem delu Slovenije), Ljubljana 1994, str. 46. (Dalje: Vidovič-Miklavčič, Mladina med nacionalizmom in katolicizmom). – O tem glej tudi zanimivo razmišljanje v spominih V. Ravniharja: Mojega življenja pot. Spomini dr. Vladimira Ravniharja. Uredili: Janez Cvim, Vasilij Melik, Dušan Nečak, Ljubljana 1997, str. 267–268. Glej tudi Šušteršič, Moj odgovor, str. 15–21.

⁸ Anka Vidovič-Miklavčič: Vloga in organiziranost mladine v jugoslovanskem delu Slovenije v letih 1929–1941. Slovenska trideseta leta. Simpozij 1995, Ljubljana 1997, str. 97. – Dalje: Vidovič-Miklavčič, Vloga in organiziranost mladine.

jugoslovanskega narodnega integralizma, po katerem naj Slovenci, Hrvati in Srbi ne bi predstavljali narodov zase, pač pa naj bi bili le deli enotnega jugoslovanskega naroda.⁹

Posamezne idejne, socialne in politične prvine strankinega programa je neposredno po ustanovitvi JDS posebej pojasnil še prvi strankin načelnik, eden izmed najvidnejših slovenskih liberalnih politikov in ljubljanski župan, dr. Ivan Tavčar. Iz njegovih pojasnil je bilo razvidno, da želi slovensko liberalno meščanstvo zmanjšati vpliv katoliške cerkve na slovensko družbeno in politično življenje ter ohraniti svojo socialno in gospodarsko moč pred tistimi, ki te moči nimajo. Že uveljavljeno socialnogospodarsko razmerje moči v slovenski družbi naj bi zato ostalo nespremenjeno, saj bi le to bilo porok za solidno družbeno stanje in demokratično politično življenje. I. Tavčar, ki je sicer menil, da »tudi v državah, v katerih se je demokracija najbolj razvila, obstajajo razlike, in nikjer ne opažamo, da bi posamezne osebe imele enako ceno, enak pomen in enako veljavo,«¹⁰ je opozarjal, da JDS ne priznava nadvlade katerega koli stanu. Ob poudarku, da JDS priznava enakost vseh družbenih slojev, je zavračal kakršno koli nadvlado aristokracije, kmečkega, trgoveškega ali uradniškega stanu nad drugimi stanovi. Posebej odločno pa je zavračal politično nadvlado duhovščine ter izključeval, »da bi delavstvo, ki v nobeni kulturni državi ne tvori večine prebivalstva, imelo nadvlado nad vsemi drugimi stanovi.« Temeljni družbeno politični koncept liberalizma je po njegovih besedah bil, da se doseže harmonija »v imenu celokupnosti, tako da se bo življenje naroda lahko primerjalo velikemu stroju, ki dela za celokupnost, pri katerem pa ima vsako kolo in tudi vsako kolesce odkazano svojo posebno nalogo, tako da stroj obstane, če vzameš iz njega kolo ali pa tudi najmanjše kolesce. In *ta harmonija v političnem in gospodarskem življenju*,« je poudaril I. Tavčar, »*mora biti prvi ideal, pa tudi prvi cilj naše Jugoslovanske demokratske stranke.*«¹¹

Pri svojih ključnih programskih načelih, ki jih je opredelila le nekaj mesecev pred nastankom jugoslovanske države 1. decembra 1918, je slovenska liberalna meščanska grupacija¹² vztrajala vse obdobje med leti 1918–1941. V tem času je svoje idejne, socialnogospodarske in narodnopolitične nazore večkrat predstavila – bodisi v različnih načelnih programskih izjavah, bodisi pri obravnavi tedaj novih oziroma aktualnih političnih vprašanj. Tako so liberalci o komunizmu, ki so ga kot vsi drugi v tistem času opredeljevali kot boljše vizem, menili, da je ruski socialni in državni eksperiment »pokazal zmotnost in neizvedljivost socialističnih teorij.« Te teorije namreč »ne vidijo pravega človeka pred sabo in (...) ne računajo z njegovimi povprečnimi razpoloženji in nagibi. Najracionalnejša produkcija ostane tudi v bodočnosti poslovna in zasebna,« je bilo liberalno prepričanje, »ker je kljub vsem izrastkom najcenejša, najpopolnejša in najpodjetnejša. Socijalna vprašanja pa bodo tudi v bodočnosti spadala v delokrog razvitega srčnega življenja.«¹³ Zato je liberalizem pristajal le na »pametne socijalne reforme, iz katerih naj se rodi soglasje med delodajalci in delavci in ljubezen med vsemi stanovi, vse drugo so samo utrinki surove sile.«¹⁴

⁹ Domovina, 3.5.1918, Program Jugoslovanske demokratske stranke (J.D.S.). Predlog pripravljalnega odbora. – O političnoprogramski uveljavitvi koncepta jugoslovanskega nacionalnega integralizma na ustanovnem zboru JDS junija 1918 v Ljubljani ter o vzrokih, ki so liberalce navedli k taki narodnopolitični usmeritvi, glej podrobneje Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva, str. 34, 36–40.

¹⁰ Slovenski narod, 27.6.1918, dež. posl. dr. Ivan Tavčar, Pozdrav Jugoslovanski demokratski stranki!

¹¹ Slovenski narod, 8.7.1918, dež. posl. dr. Ivan Tavčar, Nekoliko pripomb h gospodarskemu programu JDS.

¹² Poleg meščanske liberalne grupacije, organizirane v JDS (leta 1924 se je JDS preimenovala v Samostojno demokratsko stranko), sta v času obstoja prve jugoslovanske države (v dvajsetih letih) obstajali še dve nemeščanski liberalni stranki – Samostojna kmetška stranka in Narodno socialistična stranka, v tridesetih letih pa je bila dejavna zlasti Zveza kmetijskih fantov in deklet. Vendar je bila liberalna meščanska grupacija (v tridesetih letih je bila politično povezana v Jugoslovanski radikalni kmečki demokraciji in nato v Jugoslovanski nacionalni stranki) s posameznimi nihanji ves čas obstoja prve jugoslovanske države najmočnejša politična predstavica liberalnega tabora. Njeno glasilo je bil dnevnik Jutro. Poglede slovenskega liberalnega meščanstva je v tem času izražal tudi dnevnik Slovenski narod, ki je bil vezan na tisti del ljubljanskih pridobitnih slojev, ki so podpirali t.i. liberalne starine. – Glej Melik, Slov. lib. tabor, str. 21–22; Vidovič-Miklavčič, Mladina med nacionalizmom in katolicizmom, str. 10–29, 193–209; Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva, str. 245–246.

¹³ Slovenski narod, 24.1.1924, Vladimir Iljič-Uljanov-Ljening.

¹⁴ Slovenski narod, 18.4.1920, dr. Ivan Tavčar, Komunizem?

In to surovo silo je po prvem načelniku JDS, I. Tavčarju, liberalizem videl v komunizmu, ki je »program največje nekulture, največje nesvobode in tiranstva, kakor ga ni izvrševal niti nekdanji ruski car.«¹⁵ Boljševiki so »iz načelnih vzrokov dovolili vsesplošen požig, razdejanje in uničevanje takozv. meščanske kulture in civilizacije, računajoč, da bo na razvalinah preteklosti sama od sebe vznikla socijalistična družba prihodnosti,« je v tej zvezi pisal liberalni tisk.¹⁶ Opozarjal je, da komunizem pomeni zrušenje vsega, »kar obstaja danes zakonov, ustanov ter javnih in privatnih dobrin,« ter vzpostavitev oblasti »nekaterih ljudi, ki bi razpolagali z življenjem, svobodo in imetjem državljanov.«¹⁷ Zato ga je tolmačil kot »*diktaturo manjšine nad večino*,« kot »brezobzirno diktaturo enega stanu nad vsem ostalim prebivalstvom.«¹⁸ S tem stališčem je bilo usklajeno tudi liberalno meščansko prepričanje, da je treba »boljševizem in njegove posredne ali neposredne sorodnike (...) zatreti, četudi s silo. Kdor pa nanj pristaja se je sam postavil izven zakona.«¹⁹ Tako je za liberalizem komunistično gibanje dejansko predstavljalo »gadjo zalego,« ki ji je treba »streti glavo.«²⁰ V komunističnem gibanju je videl tudi odločilni židovski vpliv, ker je »levičarski komunizem skoro izključno stvar židovskega narodnega značaja,« pa tudi »boljševiško revolucijo so vodili in ravnali židje.«²¹ Slovenski liberalizem je torej ob zavračanju komunizma pokazal tudi protisemitski značaj. Predvsem pa je vztrajal pri svojem prepričanju, »da je komunizem kot ideja v resnici to, za kar so ga sociologi in psihologi proglašali že ves čas, namreč le utopija, ki se nikjer in nikdar doseči ne da. Zato pa so tudi brezplodne in nesmiselne vse neizmerne žrtve, ki so nujno združene z vsakim poskusom realizacije komunističnega programa. Z majhnim odlomkom teh žrtev in naporov se (namreč) dajo doseči mnogo večji, lepši in trajnejši uspehi za duševni in materialni napredek vsakega naroda, predvsem pa onih socialno šibkih stanov, za katerih odrešenika se po nemarnem izdaja komunizem,« je ob dvajsetletnici oktobrske revolucije zapisalo vodilno liberalno glasilo med svetovnima vojnima – politični dnevnik *Jutro*.²² Toda verjetno najostrejšo liberalno obsodbo in zavrnitev komunizma je že leta 1920 podal I. Tavčar, ki je ob ustanovitvi Komunistične stranke na Slovenskem, 11. aprila 1920, zapisal naslednje besede: »Lahko palite hiše, lahko jemljete po hišah, lahko morite po hišah – vse to bo trajalo kratek čas, potem pa se vam bo tako godilo, kakor se godi komunistom na Ogrskem (mišljen je zlom Madžarske sovjetske republike 1. avgusta 1919 – op. J. P.), kjer je celi komuni- zem poginil na vislicah!«²³

Tako kot komunizem je slovenski liberalni meščanski pol ostro zavračal tudi politični katolicizem. Le-tega je dosledno ločeval od izražanja verskega prepričanja ter etičnega in socialnega pomena verskega življenja nasploh. Liberalni tisk je namreč poudarjal, da »spoštujemo verstvo kot naraven činitelj v človeškem čustvovanju«²⁴ in da bi bila »duhovna obnova (...) v znamenju krščanstva tudi za Slovence potrebna in od vsakega nacionalno čutečega zaželjena.«²⁵ Dejansko je to pomenilo »jasno in nedvoumno priznanje visokih etičnih načel, ki tvorijo bistvo krščanskega verovanja in Slovenci smo s sprejetjem krščanstva tako rekoč šele stopili v zgodovino,« je poleti 1935 zapisalo *Jutro*.²⁶ »Vse, kar je bilo pred tem, leži v megleni nejasnosti. Krščanski svetovni in življenjski nazor je več ko tisoč let nepretrgoma največjemu delu našega ljudstva edini nazor, ki vodi njegove rodove na življenjskih poteh. In če ne bi bil nič drugega nego

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ Slovenski narod, 24.1.1924, Vladimir Iljič-Uljanov-Ljenin.

¹⁷ Jutro, 31.12.1920, Za red in svobodo. Vladni razglas proti hujskačem.

¹⁸ Slovenski narod, 8.6.1924, Vsi na branik države in nacije!

¹⁹ Jutro, 3.6.1924; uvodnik z dne 2. junija.

²⁰ Slovenski narod, 23.7.1921, + Milorad Drašković.

²¹ Jutro, 2.2.1937, Po moskovskem procesu. O tem glej tudi Jutro, 17.1.1935, Dva tipična boljševiška voditelja.

²² Jutro, 9.11.1937, Dvajset let boljševistične Rusije.

²³ Slovenski narod, 18.4.1920, dr. Ivan Tavčar, Komunizem?

²⁴ Slovenski narod, 28.2.1923, Program Narodno-napredne stranke, IV.

²⁵ Jutro, 12.9.1924; uvodnik z dne 11. septembra.

²⁶ Jutro, 28.6.1935, V znamenju križa.

to, bi že pomenil zaradi svojega izredno dolgega vpliva na usodo našega naroda uvaževanja vredno socialno, moralno in duševno silo. Dejstvo, da je moderna doba izoblikovala tudi druge nazore, ne izpremeni ničesar na stalnosti in globoki zakoreninjenosti krščanstva, ki je pri nas izraženo v katoliški veroizpovedi. (...) Nobena 'sodobna' ideologija ni tako močna in prepričevalna, da bi mogla nadomestiti veliko kulturno, etično in psihološko vsebino krščanstva, ki je še vedno neizčrpen rezervoar moralnih sil v našem ljudstvu in ki pomeni zaradi tega tudi socialno silo neprecenljive vrednosti, saj predstavlja duhovno povezanost s preteklostjo ter večnostna načela v minljivih vrtincih časa.« Hkrati pomeni krščanstvo tudi »socialno oblikujočo silo, ki nujno vodi k solidarizmu, napolnjuje svoje vernike z zavestjo višje odgovornosti ter daje njihovemu dejanju in nehanju globlji smisel. (...) Danes,« je pisalo *Jutro*, se »polaga važnost na njegovo nadosebno, družbeno, narodno, občečloveško vrednost. Njegova socialna naloga ni, da rešuje to, česar ne bo mogoče rešiti pred tokom časa, marveč da oznanja ideale ljubezni do bližnjega, človečnosti, miru in dobrote, visoke npravne vzore odpovedi in požrtvovalnosti, ki so tako zvezani z duhom Kristovega nauka, da jih nobena bodoča tisočletja ne bodo mogla in smela zatajiti.« Zato »se ves naš narod, najsi sicer ločijo posameznike osebnega naziranja, globoko zaveda moralne vloge čiste verske misli v socialnem in narodnem življenju.«²⁷

Povsem drugače pa je liberalizem gledal na – kot je pisal njegov politični tisk – vprašanje »klerikalizma, to je izrabe cerkve in vere v politične svrhe.«²⁸ Liberalizem je poudarjal, da je »klerikalizem (...) politična organizacija duhovnikov in cerkvenih dostojanstvenikov, ki nastopa z edinozveličavnim političnim ter drugim programom in ki odreja ostalim strankam vsako upravičenost.«²⁹ Opozarjal je, da politična predstavica nasprotnega meščanskega pola, katoliška Slovenska ljudska stranka (SLS),³⁰ »ne bazira svoje strankarske moči na prepričanju svojih ožjih političnih in socijalnih programov, marveč na cerkvene in verske propagande.« Opominjal je tudi, da imata »verstvo in cerkev (...) univerzalno misijo in največja cerkvena in tudi dogmatična kratkovidnost je omejevali to misijo na pripadnike ene stranke.«³¹ Liberalno stališče je torej bilo, naj »duhovščina ne izrablja svojega verskega vpliva na razne postranske, zlasti strankarsko politične svrhe.«³² Zato so se meščanski liberalni politiki že leta 1921 zavzeli za sprejem t.i. kanzelparagrafa, tj. ustavne določbe, po kateri bi bilo »treba kaznovati duhovnike, ki zlorabijo svojo duhovno oblast« in s tem »absolutno izključiti, da se v cerkvi direktno agitira za 'katoliško'

²⁷ Prav tam. – V zvezi z zgoraj navedenimi mislimi pripominjam, da jih je *Jutro* objavilo ob II. evharističnem kongresu za Jugoslavijo, ki je bil od 28. do 30. junija 1935 v Ljubljani. Zato jih lahko razumemo tudi v smislu pojasnila J. Pleterskega, ki pravi, da sta slovenska liberalna politika oziroma Jugoslovanska nacionalna stranka svoj modus vivendi z manifestacijami idejne in politične moči katolicizma, kar je bil tudi II. evharistični kongres v Ljubljani, »oblikovala po občutku svoje družbene ogroženosti in v zavesti lastne politične nemoči. 'Vera je potrebna, da mase skupaj drži,' so si med seboj šepetali mali slovenski liberalci. Niso vedeli,« nadaljuje J. Pleterski, da s tem »ponavljajo staro priznanje meščanske Francije iz časa restavracije. Tam so glasnike tega priznanja imenovali 'les chrétiens de la peur' (kristjane iz strahu).« – Janko Pleterski: *Politika naroda v krizi družbe, države in idej. Slovenska trideseta leta. Simpozij 1995*, Ljubljana 1997, str. 51 (dalje: Pleterski, *Politika naroda*). Liberalni »strah«, na katerega opozarja J. Pleterski, pa tudi tedanje posredno liberalno priznavanje idejne in politične premoči katolicizma, ki ga lahko razberemo iz navedenega odlomka iz *Jutra*, je v dneh po II. evharističnem kongresu v Ljubljani opazilo tudi glasilo SLS Slovenec. Slovenec je namreč opozarjal, da »pozabiti pa tudi ne smemo, da so izginile te (kongresne – op. J.P.) dni vse politične razlike in da so tudi glasila skupin, ki so kulturno usmerjene več ali manj drugače nego mi, proslavila evharistično manifestacijo kot manifestacijo krščanskega idealizma in npravstva ter dokazala, da vsak pravi Slovenec nosi Boga v svojem srcu in da je vsak pošten slovenski človek, četudi nismo prav vsi v vseh načelih popolnoma istih misli, trdno prepričani, da nas iz sodobne duhovne zmede in tudi iz gospodarske stiske (globoko značilno je, s kolikim razumevanjem in vnemo so doprinesli k sijaju evharističnega kongresa tudi naši gospodarski krogi) ne more rešiti ničesar drugega kakor religiozni idealizem in npravstvena trdnost krščanstva in njegove kulture.« (Slovenec, 2.7.1935, Ljubezen vse zmaga).

²⁸ Slovenski narod, 23.8.1924, Malo poduka. Glej tudi Slovenski narod, 28.2.1923, Program Narodno-napredne stranke, IV, Slovenski narod, 21.7.1933, Načela in smernice Jugoslovanske nacionalne stranke; *Jutro*, 12.9.1924; uvodnik z dne 11. septembra.

²⁹ Slovenski narod, 23.8.1924, Malo poduka.

³⁰ Od 7. aprila 1920, ko se je v Ljubljani zbral zbor zaupnikov Slovenske ljudske stranke, se je stranka imenovala Slovenska ljudska stranka in ne več Vseslovenska ljudska stranka. – Slovenec, 8.4.1920, Zbor zaupnikov Slovenske ljudske stranke.

³¹ Slovenski narod, 28.8.1923, Po katoliškem shodu.

³² *Jutro*, 23.7.1933, Po kongresu JNS.

stranko.«³³ Določilo, da verski predstavniki svoje duhovne oblasti »pri bogoslužju ali s sestavki verskega značaja ali drugače pri izvrševanju svoje službene obveznosti« ne smejo uporabljati v strankarske namene, je nato bilo vključeno v besedilo obeh ustav, oblikovanih v času prve jugoslovanske države.³⁴

S tem je liberalizem nasproti političnemu katolicizmu dosegel pomembno politično zmago, zlasti če upoštevamo, da je bil zanj »klerikalizem (...) nevarnejši notranji sovražnik nego svobodomiselní komunizem.«³⁵ Zato je posebej poudarjal, da ima »v politikujoči duhovščini (...) ljudstvo vsak dan nove dokaze o diametralni razliki med dejanji in besedami onih, ki so po svojem poklicu pozvani biti v moralnem pogledu vodniki naroda.«³⁶ Liberalci so za politikujoče duhovnike našli precej hude besede. »Duhovnik, ki zlorablja vero za politiko, ni božji namestnik, temveč je v resnici služabnik hudiča, ki ga je obsedel in hoče delati preko nevrednega duhovnika«, so bile take liberalne besede.³⁷ Opozarjale so tudi, da »politikujoči duhovščini ni nič za vero, ona se ne boji ne Boga in ne hudiča, le na to gleda, kako bi vse dobila pod krivo palico.«³⁸ Toda prav to ni »v interesu blagotvornega delovanja katoliške cerkve med Slovenci«, je poudarjal slovenski liberalizem, »saj ni več skrivnost, da škoduje klerikalizem katoliški cerkvi in veri veliko več, kakor ji pa koristi. S politiko in s političnim pritiskom ni mogoče pridobivati vernike ter jih utrjevati v ljubezni in udanosti do Božanstva.«³⁹ Temu opozorilu so liberalci dodali še tole: naj zato »klerikalne stranke (mišljena je SLS – op. J.P.) ne vežejo svojih programov, to se pravi svojih tuzemskih, gospodarskih, socialnih in drugih programov z bistvom nebeške misije katoliške cerkve ter naj izvrše ločitev politike od vere in cerkve.«⁴⁰ Tako bi se lahko odpravil »boj med klerikalizmom in liberalizmom, z drugimi besedami dejstvo obstoja klerikalizma med Slovenci«. Liberalni idejnopolični pol je pri tem poudarjal, da klerikalizma, ki je danes »proketo resen fakt (...) niso ustvarili liberalci, najmanj slovenski naprednjaki.«⁴¹ Ti zagovarjajo izključno in zgolj le »svobodo prepričanja,« ki naj jo »vsakdo (...) svobodno izraža in uveljavlja.«⁴² »Svoboda prepričanja, ki ni podrejena nikakim dogmam«⁴³ in pa prepričanje »o nujnosti odprave klerikalizma (...) v interesu čistega političnega življenja ter pristnega narodovega napredka,«⁴⁴ je bilo osnovno liberalno idejno načelo v času med svetovnima vojnoma. To načelo je slovenski liberalizem predstavil tudi v strnjeno podani razlagi svojih temeljnih duhovnih, etičnih, kulturnih in filozofskih maksim. »Besedica liberalizem«, je leta 1924 zapisal najstarejši slovenski liberalni politični časopis *Slovenski narod*, »v bistvu pomeni svobodoljublje v duševnem oziru, ljubezen do notranje miselne svobode in samostalnosti, nadalje voljo do izvirnega življenja po svobodnih zakonih lastne vesti. Tak je liberalizem, ki se je propovedoval pri nas. Moramo takoj reči, da je še danes na mestu, ker pomeni edino resno, stvarno in možno podlago kulturnega napredka. Ko smo se torej oprijeli takega liberalnega pokreta, smo ravnali dobro, ker smo s tem uvedli v slovensko kulturo svež element samotvorne energije na duševnem polju. Liberalizem pri nas ni nastopal proti pozitivnemu verstvu, ki ga je vsikdar spoštoval in celo branil. Pač pa je zagovarjal princip svobode na duševnem polju, kjer je smatral, da le on more regulirati medsebojne odnošaje različnih

³³ Stenografske beleške Ustavnog odbora Ustavotvorne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, IV, Beograd 1921, 44. in 45. seja, 4. in 5.4.1921, str. 31, 32. – Razprava dr. Gregorja Žerjava.

³⁴ Uradni list Deželne vlade za Slovenijo, letnik III, št. 87, 27.7.1921, Ustava Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, čl. 12, odst. 7; Ustav Kraljevine Jugoslavije, Zagreb 1931, čl. 11, odst. 7, str. 4.

³⁵ Slovenski narod, 25.8.1923, Mrtvi klerikalizem.

³⁶ Jutro, 12.9.1924; uvodnik z dne 11. septembra.

³⁷ Domovina, 21.3.1924, Misijonski napadi na »Domovino«.

³⁸ Domovina, 16.1.1925, Resen klic vsem, ki žele sebi in svojim dobro.

³⁹ Slovenski narod, 23.8.1924, Malo poduka. O takih stališčih glej tudi Slovenski narod, 28.8.1923, Po katoliškem shodu.

⁴⁰ Slovenski narod, 6.9.1924, Mnogoličnost in oportunizem.

⁴¹ Slovenski narod, 23.8.1924, Malo poduka.

⁴² Slovenski narod, 28.2.1923, Program Narodno-napredne stranke, IV.

⁴³ Slovenski narod, 18.2.1923, Program Narodno-napredne stranke, I.

⁴⁴ Slovenski narod, 23.8.1924, Malo poduka.

nazorov v kulturi, verstvu, filozofiji in življenju sploh. To, samo to, je bil liberalizem pri nas. Mogoče, da pomeni liberalizem pri drugih narodih še nekaj drugega, recimo primes protestantske propagande. – Mi vpoštevamo liberalizem v navedenem plemenitem pomenu besede, kot *duševno svobodoljubje*. Liberalizem je še vedno na duševnem polju to, kar je bil za politično življenje demokratizem in parlamentarizem po dolgih stoletjih suženjskega podaništva v fevdalni in absolutistični dobi Evrope.⁴⁵

Na osnovi svojega demokratičnega in svobodoljubnega idejnega in političnega izhodišča je slovenski liberalizem presojal tudi italijanski fašizem in nemški nacizem. Do fašizma je imel dvojen odnos. Liberalna meščanska politika, ki je podpirala jugoslovanski unitamocentralistični narodnodržavni program, je po eni strani fašizem zagovarjala kot odločilni dejavnik italijanske narodne in državne enotnosti,⁴⁶ po drugi strani pa ga je odločno odklanjala zaradi njegove grobe protislovenske narodnodržavne politike⁴⁷ in njegovega nedemokratičnega značaja sploh. V zvezi s slednjim je liberalni meščanski pol poudarjal, da fašizem predstavlja teroristično in totalitaristično gibanje,⁴⁸ ki se je razvilo »iz stavkolomskih tol. (...) Do oblasti fašisti niso prišli normalnim potom, z volilno zmago«, je opozarjalo *Jutro*. »Na državno krmilo se niti niso povzpeli z organizirano revolucijo, ki bi jo odobraval večina naroda, marveč z grotesknim komedijantskim pohodom na Rim (...). Fašizem je nasilna vlada oborožene, obupne manjšine, ki strahuje ogromno večino italijanskega svobodoljubnega naroda«, je nadaljevalo *Jutro*. »Fašistovski režim gazi celo obči pravni princip« in »pljuje v lice« demokraciji in načelu parlamentarne večine.⁴⁹ Liberalni meščanski pol je še opozarjal, da fašizem nima oprijemljive notranje vsebine in da je »fašistična ,doktrina‘ zaenkrat le še neurejena zmes vseh mogočih teorij in hipotez, ki se pa strinjajo samo v pobijanju takozvanega demo-liberalnega reda predfašistične dobe.«⁵⁰ Kljub temu pa so se liberalci že zelo zgodaj zavedali, da fašizem pomeni »mednarodni spopad in grozote vojn, ki bi jo rada pripravila fašistična Italija,«⁵¹ oziroma da je fašizem grožnja za evropski mir.⁵² Prepričani pa so bili, da bo »z železno neizprosnostjo« zgodovine, po kateri »propade vsakdo, kdor se postavi v popolno nasprotje s tokom časa«, propadel tudi fašizem, saj si je »hujšega nasprotja duhu modernega časa, kakor je fašistični način vladanja (...), težko predstavljati.«⁵³ Liberalna napoved je zato bila tale: s strahovlado »po boljševističnem vzorcu, s sankcioniranjem metod, ki so v navadi pri nemških ultradesnih političnih morilcih, si fašizem izstavlja žalostno spričevalo obupne, čeprav do zob oborožene manjšine, ki se z barbarskimi sredstvi odteguje dnevu sodbe, a se mu odtegnila ne bo.«⁵⁴

Enako odklonilno kot fašizem je slovenska liberalna meščanska politika ocenjevala tudi nacizem. Že takoj po prihodu Hitlerja na oblast in kasnejši združitvi vse državne in vojaške oblasti v njegovih rokah je opozorila, da »ima novi nemški imperializem še visoke cilje«, ⁵⁵ Nemčijo pa je videla kot državo, v kateri »vlada narodnosocialistična totaliteta.«⁵⁶ In to ne le proti Židom, temveč proti vsakomur, »kadar njegovo dejanje in nehanje režimu kljukastega križa ne bo po volji«; torej

⁴⁵ Prav tam.

⁴⁶ *Jutro*, 2.10.1938, Nekaj naukov za nas.

⁴⁷ O protislovenskem značaju italijanskega fašizma in fašistični protislovenski narodnodržavni politiki glej temeljne monografske obravnave Milice Kacin-Wohinz Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo (Maribor-Trst 1972), Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev v letih 1921–1928, I–II (Koper 1977) in Prvi antifašizem v Evropi. Primorska 1925–1935 (Koper 1990).

⁴⁸ Glej Slovenski narod, 1.11.1922, O fašistovskem pokretu; 13.11.1926, 12. novembra l. 1926; dr. Branko Vrčon: Fašizem in lastnina. Misel in delo, letnik I, Ljubljana 1935, str. 167 (navajam: Vrčon, Fašizem).

⁴⁹ *Jutro*, 6.11.1926, Fašistovska inkvizicija v Italiji.

⁵⁰ Vrčon, Fašizem, str. 165.

⁵¹ *Jutro*, 27.4.1927; uvodnik z dne 26. aprila.

⁵² *Jutro*, 11.11.1926; uvodnik z dne 10. novembra.

⁵³ Slovenski narod, 13.11.1926, 12. novembra l. 1926.

⁵⁴ *Jutro*, 6.11.1926, Fašistovska inkvizicija v Italiji.

⁵⁵ *Jutro*, 1.2.1933, Hitler in Italija.

⁵⁶ *Jutro*, 29.8.1934, Nemčija in Italija, Nemčija in Avstrija.

tudi »proti marksistom, liberalcem in ultramontanistom!«⁵⁷ Ob tem je liberalna meščanska družboslovna misel še opozarjala, da je »narodno-socialistična Nemčija izraz ogromnega radikaliziranja nemških nacionalnih stremljenj.«⁵⁸ Te so v meščanskem liberalnem taboru ocenjevali na dva načina. Opozarjali so, da so »Nemci (...) res do smešnosti čudni v svojem boleznem narodnostnem fanatizmu. Na eni strani je njihovo glavno načelo raznarodovati tujerodce, na drugi strani pa potem z lučjo iščejo čiste nordijske rase in si očitajo slovaško ali celo slovensko pokolenje.«⁵⁹ Seveda pa so tedanjo nemško nacionalno idejo razumeli tudi drugače. »Svet mora računati z dejstvom, da sta Hitler in njegov režim danes močna kakor še nikdar,« je že leta 1934 pisalo *Jutro*. Zato je »zelo verjetno, da bo ideja kljukastega križa za daljši čas vodilna misel Nemčije. V tej okolnosti pa tiči tudi trajna grožnja za evropski mir.«⁶⁰ Naklonjenosti liberalnega meščanskega pola do nacizma kot ideološke izbire torej ni bilo.⁶¹

Tako kot je slovensko liberalno meščanstvo v času med svetovnima vojnama še vedno izhajalo iz svojih osnovnih idejnih in političnih nazorov, je tudi na področju socialne problematike in gospodarskih vprašanj izhajalo iz svojih že pred tem uveljavljenih socialnogospodarskih načel. Ocenjevalo je, »da se more narodna celota uspešno razvijati le, če se *enakomerno dvignejo vsi stanovi naroda in zlasti šibki sloji*.« V tem smislu je bil liberalizem »proti vsaki politiki, po kateri naj živi en stan na stroške drugih stanov«. Pri tem naj se obstoječa družbena stratifikacija ne bi spreminjala, ker bi se »v smeri socialne pravičnosti« posredovalo »med obstoječimi stanovi in razredi na ublažjenje interesnih nasprotstev«. Zato je liberalno meščanstvo nasprotovalo »razrednemu boju« in nasproti njemu menilo, da je potrebno »razvijati čut solidarnosti med razredi, ker je na njenem temelju edino mogoče osnovati trdno narodno in državno stavbo.« Te naloge po liberalni oceni ne bi oviralo »snovanje stanovskih strokovnih organizacij.« Ustanavljanje takih organizacij je slovenski liberalizem podpiral, ker je v njih videl »najuspešnejše sredstvo za okrepitev gospodarsko šibkega delavstva, obrtništva in kmetijstva.«⁶²

Take socialnogospodarske nazore je slovenski liberalizem v tridesetih letih še vsebinsko razširil, ko se je težiče sodobnega političnega delovanja »preneslo na gospodarska in socialna vprašanja.«⁶³ To je bil čas utrjevanja misli o korporacijskem sistemu države in »novem človeku«, ki bo sposoben sodelovati pri graditvi »novega« reda, tj. novega načina socialnopolitičnega, kulturnega in gospodarskega življenja.⁶⁴ V tej zvezi je liberalizem nasproti revolucionarnemu načelu razrednega boja poudarjal t.i. »socialno solidarnost«, potrebo intervencije države proti kapitalističnemu načelu, s ciljem zaščititi socialne interese večine.«⁶⁵ Hkrati se je v okviru t.i. »nacionalnega solidarizma« zavzemal za disciplinirano ali nadzorovano demokracijo, »ki bo zmožna rešiti socialno-gospodarske in kulturne probleme v interesu celote.« Pri tem je zavračal vsakršen totalitarizem, ki prihaja z leve ali desne.⁶⁶ Načelo skladnosti in solidarnosti vseh slojev, poudarjanje diriganega gospodarstva in priznavanje zasebne lastnine kot temeljnega pogoja za uspešen nadaljnji gospodarski razvoj so torej v tridesetih letih v liberalno socialnogospodarsko doktrino vpeli tudi koncept stanovske oziroma korporativne ureditve države. Ta koncept se je v tem času – »na takšnih ali drugačnih idejnih temeljih« – preizkušal »v različnih državah, tako tudi v Jugoslaviji oziroma v Sloveniji, tedaj imenovani Dravska banovina.«⁶⁷

⁵⁷ *Jutro*, 18.9.1935, Protizidovski zakoni v Nemčiji.

⁵⁸ Anton Melik: Ob združitvi Avstrije z Nemčijo. Misel in delo, letnik IV, Ljubljana 1938, str. 47.

⁵⁹ *Jutro*, 10.2.1933, Slovanska kri v nemških voditeljih.

⁶⁰ *Jutro*, 21.8.1934, Po plebiscitu.

⁶¹ Prim. Samo Kristen: Nacizem. Enciklopedija Slovenije, 7, Marin-Nor, Ljubljana 1993, str. 265.

⁶² Slovenski narod, 28.2.1923, Program Narodno-napredne stranke, IV.

⁶³ Vidovič-Miklavčič, Mladina med nacionalizmom in katolicizmom, str. XI.

⁶⁴ Prav tam, str. XVI in 243.

⁶⁵ Prav tam, str. 244 in Anka Vidovič-Miklavčič: Pogledi na francosko revolucijo v tisku liberalne provenience 1929–1940. Zgodovinski časopis, leto XLIV, 1990, št. 2, str. 224 (dalje: Vidovič-Miklavčič, Pogledi na fran. revolucijo).

⁶⁶ Vidovič-Miklavčič, Pogledi na fran. revolucijo, str. 224–225; ista, Mladina med nacionalizmom in katolicizmom, str. 244.

⁶⁷ Vidovič-Miklavčič, Mladina med nacionalizmom in katolicizmom, str. XVII.

Liberalci so svoj stanovsko-korporativni koncept, ki je presenetljivo spominjal na Tavčarjevo zamisel o harmoničnem in kot stroju organiziranem narodnem, političnem in gospodarskem življenju, utemeljevali na vztrajnem delu »za omiljenje gospodarske krize in za splošno izboljšanje naših življenjskih razmer.«⁶⁸ Sodili so, da se mora »v današnji dobi gospodarske in socialne stiske (...) gospodarska in socialna preosnova naroda (...) ustvariti s sodelovanjem vseh stanov in slojev na osnovi smotrenega gospodarskega načrta.« Pri tem so kot bistveno zahtevo gospodarske in socialne politike poudarili »zaščito in učvrstitev kmečkega in delavskega stanu (...), ker le potem se bodo mogli harmonično razvijati tudi ostali produktivni sloji.«⁶⁹ Slovensko liberalno meščanstvo, ki je bilo v tridesetih letih najprej vključeno v vsedržavno Jugoslovansko radikalno kmečko demokracijo, leta 1933 preimenovano v Jugoslovansko nacionalno stranko (JNS), je skladno s sprejetim strankinim programom hkrati zagovarjalo še vzajemnost »gospodarskih interesov vseh vrst v duhu narodne solidarnosti.« Podpiralo je »skladnost osebnega in socialnega interesa na ekonomskem terenu« in pa združništvo kot obliko »ekonomske organizacije, ki jo je treba posebno podpirati.« Ob tem je, »stoječ na stališču privatne svojine, ki se ne sme uporabljati na škodo narodne celine,« še vedno videlo »v razvijanju in podpiranju osebnega napora vsake gospodarske edinice bitni pogoj za ekonomski napredek.« Liberalci oziroma JNS so priznavali tudi »potrebo snovanja gospodarskih korporacij in sindikatov zainteresiranih slojev pod pogojem, da vpliva država po pravi svoje vrhovne oblasti na njihovo delo in medsebojne odnose v korist socialnega miru.«⁷⁰ Opredelili so se tudi o vprašanju demokracije v okviru razmerja med posameznikom in državo. V tem pogledu so sledili programski usmeritvi, da »prava demokracija zahteva na eni strani od državljana disciplino in spoštovanje zakonov in oblasti, na drugi strani pa od državne oblasti spoštovanje državljanskih pravic.«⁷¹ Ko so slovenski liberalci take socialnogospodarske in politične usmeritve JNS povsem nedvoumno podprli tudi kot svoj družbeni in gospodarski program, so poudarili, da je »s tem svojim programskim stališčem (...) JNS zapustila zastarele liberalne nazore o gospodarskih in socialnih problemih.«⁷² »Liberalna demokracija je v političnem, gospodarskem in socialnem pogledu pokopana,« je v tej zvezi leta 1935 posebej opozarjal pisec v reviji slovenskih liberalno-unitarističnih kulturnih in znanstvenih delavcev *Misel in delo*. »Če je pa temu tako,« je nadaljeval, »bi s te strani ne smelo biti (tudi) nobenega ugovora proti korporativizmu.« Zakaj danes, »v povojnem času, ko grozijo vidni in neugotovljeni činitelji pretvoriti gospodarsko krizo v stalno stanje, nima demokratiški državni red več moči, da bi obvladal položaj. Reforma v avtoritativnem smislu je potrebna, ali pa je treba na mesto demokracije postaviti docela drugačen sistem, in to v skladu z narodovo individualnostjo.«⁷³ Taki pogledi so seveda potrjevali takratno opredelitev slovenskega liberalnega meščanskega pola zoper nevezano liberalno gospodarstvo in za gospodarstvo po načrtu, državni intervencionizem, stanovsko-korporativni sistem in pa tudi za načelo po državi disciplinirane demokracije.⁷⁴

Če je v liberalnem socialnogospodarskem programu v tridesetih letih prišlo do sprememb, pa ni do njih nikakor prišlo v pogledih, ki so zadevali takratni položaj slovenskega naroda v unitaristično in centralistično zasnovani jugoslovanski državi.⁷⁵ Liberalni meščanski pol je namreč

⁶⁸ Jutro, 9.11.1931, Triumf narodne in državne misli.

⁶⁹ Jutro, 8.1.1933, Slovenci ogorčeno zavračajo in ostro obsojajo politiko razdiranja.

⁷⁰ Slovenski narod, 21.7.1933, Načela in smernice Jugoslovanske nacionalne stranke.

⁷¹ Jutro, 18.12.1931, Na delo za novo vsedržavno stranko!

⁷² Jutro, 23.7.1933, Po kongresu JNS.

⁷³ Dr. M.G.V.: Korporacijska država v Italiji. *Misel in delo*, letnik I, Ljubljana 1935, str. 123.

⁷⁴ Obširneje o liberalnem socialnogospodarskem programu v tridesetih letih glej Vidovič-Miklavčič, Mladina med nacionalizmom in katolicizmom, str. 218–233; ista, Vloga in organiziranost mladine, str. 97–99, 105–106.

⁷⁵ O unitaristični in centralistični državnopравни osnovi prve jugoslovanske države glej Jurij Perovšek: Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave. Prispevki za novejšo zgodovino, leto XXXIII, 1993, št. 1–2, str. 17–26; isti: Slovenci in Jugoslavija v tridesetih letih. Slovenska trideseta leta. Simpozij 1995, Ljubljana 1997, str. 19–20 (dalje: Perovšek, Slovenci in Jugoslavija v tridesetih letih); Miroslav Stiplovšek: Die verfassungsrechtliche Lage und die Autonomiebestrebungen Sloweniens im jugoslawischen Staat 1918–1941. Österreichische Osthefte, Jahrgang 39,

v zvezi z narodnostno problematiko ves čas obstoja prve jugoslovanske države neprekinjeno zagovarjal načelo jugoslovanskega nacionalnega unitarizma in državnega centralizma. Obenem je podpiral tudi monarhistično obliko vladavine. Jugoslovanski unitarnocentralistični nacionalni program, katerega najpomembnejši nosilec v Sloveniji je v letih 1918–1941 bila liberalna meščanska politika,⁷⁶ je predstavljal enega od obeh medsebojno izključujočih se pogledov, ki so v času med svetovnima vojnima opredeljevali slovensko nacionalno politiko. Drugi je bil avtonomistično-federalistični nacionalni program, ki ga je med leti 1918–1941 najbolj poudarjeno zagovarjala katoliška Slovenska ljudska stranka. Med tema nacionalnima pogledoma je ves čas obstoja prve jugoslovanske države potekal oster politični boj. Liberalni unitarnocentralistični pol je nasproti zahtevam SLS za ohranitev slovenske narodne individualnosti in za avtonomistično-federalistično preoblikovano jugoslovansko državo poudarjal, da je bil z jugoslovanskim zedinjenjem leta 1918 izpolnjen bistveni predpogoj za oblikovanje enotnega jugoslovanskega naroda. Zato naj bi se uresničila tudi jugoslovanska integralistična nacionalna vizija, ki je bila v liberalnem taboru močno uveljavljena že pred prvo svetovno vojno.⁷⁷ Ta vizija je po letu 1918 postala povsem stvarna, kajti jugoslovanski unitarnocentralistični državni sistem je uresničeval vsa narodno-kulturna, državnopravna, politična in gospodarska hotenja, ki jih je liberalizem pred tem povezoval z Jugoslavijo.⁷⁸ Jugoslovanska država je s svojo centralistično ureditvijo liberalnemu kapitalu omogočala večji gospodarski razmah, s pravno uveljavljenim unitarističnim nacionalnim značajem pa je potrjevala, da integralistično jugoslovanstvo ni le namišljena, temveč tudi formalno veljavna slovenska narodnopolitična pot. Zato so liberalci poudarjali, da unitaristično jugoslovanstvo predstavlja logičen in tudi zgodovinsko nujen zaključek do tedaj nepovezanega razvoja posameznih južnoslovanskih etnij. Njihovo zbiranje v novo, višjo in politično močnejšo jugoslovansko narodno skupnost so ob tem utemljevali še kot narodnopolitični smisel bivanja v centralistični Jugoslaviji, saj le taka država izravnava vse narodne, kulturne, gospodarske in državnopravne razlike med njimi. V tem smislu so liberalci uporabljali unitarnocentralistično jugoslovanstvo tudi kot učinkovito politično sredstvo proti svoji zgodovinski nasprotnici – avtonomistični SLS. Pri tem so svoja unitaristična stališča tako močno zaostrovali, da jim je njihova unitaristična usmeritev služila tudi kot poseben način kulturnega boja proti slovenskemu katoliškemu gibanju. Zato je potrebno poudariti, da pri liberalnem jugoslovanskem unitarizmu v slovenski politiki iz let 1918–1941 ni mogoče govoriti o nekem vsiljenem beograjskem narodnopolitičnem modelu. Takšna liberalna politična opredelitev se je rodila iz samostojnega slovenskega teoretskega in političnega premisleka⁷⁹ in je pomenila enega izmed samobitnih nacionalnih programov, ki so zaznamovali slovensko nacionalno politiko v času prve jugoslovanske države.

Če sedaj strnemo glavna stališča in ocene, ki jih je unitaristični liberalizem v letih 1918–1941 oblikoval glede slovenske narodne problematike, potem je najprej potrebno opozoriti, da so se liberalci zavezali biti »*neomahljivi služabniki (...) novi državi!*« In v njej naj nihče ne bi

Wien 1997, Heft 1, str. 20–24, 30–35 (dalje: Stiplovšek: Autonomiebestrebungen Sloweniens).

⁷⁶ O tem glej Melik, Slov. lib. tabor, str. 22–23; isti: Problemi v razvoju slovenske narodne identitete (do 1941). Avstrija. Jugoslavija. Slovenija. Slovenska narodna identiteta skozi čas. Zbornik, Ljubljana 1997, str. 52; isti: Politična slika Ravniharjevega časa. V: Mojega življenja pot. Spomini dr. Vladimira Ravniharja, Ljubljana 1997, str. 13; Prunk, Slov. nar. vzpon, str. 256–263; isti: Slovenske predstave o avtonomiji (oziroma državnosti) in prizadevanja zanjo v Kraljevini Jugoslaviji. Slovenci in država. Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994), Ljubljana 1995, str. 137–140; isti: Liberalni tabor med Ljubljano in Zagrebom (verjetno mišljeno »... in Beogradom« – op. J. P.). Slovenska trideseta leta. Simpozij 1995, Ljubljana 1997, str. 69–73; Jurij Perovšek: Kulturnopolitični koncepti jugoslovanskega unitarizma pri Slovencih v letih 1918–1929. Sodobnost, leto XXXVIII, 1990, št. 8–9, str. 849–857; isti: Slovenci liberalci in Jugoslavija. Nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918–1929. 27. zborovanje slovenskih zgodovinarjev. Zbornik, Ljubljana 1994, str. 88–95; isti, Liberalizem in vprašanje slovenstva, str. 112–276; isti, Slovenci in Jugoslavija v tridesetih letih, str. 20–23; Stiplovšek, Autonomiebestrebungen Sloweniens, str. 16, 18–19, 35, 37–38.

⁷⁷ O tem glej Prunk, Slov. nar. vzpon, str. 130–131, 136–139, 156–162; Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva, str. 31–33.

⁷⁸ O tem glej podrobneje Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva, str. 33, 58–65, 75–103.

⁷⁹ Prav tam, str. 29–42.

vlekel »na svojo stran«, ker niso želeli, da »razpade Jugoslavija v različne kote.«⁸⁰ V teh besedah, ki jih je poleti 1919 izrekel I. Tavčar, so bili napovedani vsi kasnejši unitarnoliberalni pogledi na nacionalni problem. Slovenski liberalni meščanski pol je poudarjal, da je »naša država (...) v prvi vrsti nacijska, in sicer jugoslovensko nacijska.« Njen temelj zato ni »ne hrvatstvo, ne slovenstvo, ne srbstvo, ne katolicizem ali pravoslavlje, temveč jugoslovenska misel.«⁸¹ Ta naj bi odstranila vse »razlike med sestavnimi deli države (jugoslovanske – op. J. P.) narodnosti (...), da se v vsem življenju afirmirajo in uveljavijo unitaristična stremeljenja.«⁸² Hkrati naj bi pobijala tudi vsako pobudo po avtonomistično-federativni preureditvi države, saj bi sicer »centrifugalne sile, podedovane iz naše žalostne zgodovine, če bi dobile sankcijo v federativni obliki, (...) bile ne le petrificirane, ampak opasno pomnožene, ker bi se tako rekoč službeno gojile iz umetnih centrov. Narod, ki se iz stoletne razkosanosti šele zopet zbira,« so opozarjali liberalci, »v prvih generacijah svobode absolutno potrebuje strumnejšo (centralistično – op. J.P.) obliko države.«⁸³ Zato so odklanjali vsako spremembo, ki bi »vodila v federalizem.«⁸⁴ med drugim tudi zaradi tega, ker bi si avtonomna Slovenija zaprla gospodarsko pot v ostale dele države.⁸⁵ Poseben poudarek, ki so ga k temu pritegnili, pa je temeljil tudi v izrazitem nasprotovanju katoliški SLS, v katere avtonomistični politiki so videli zgolj prizadevanje, da bi »klerikalizem dobil v svoje kremplje vso Slovenijo.«⁸⁶ To bi pomenilo, da bi bila v Sloveniji vzpostavljena škofovska vlada, Slovenija pa bi postala papeška provinca.⁸⁷ Po unitaristični liberalni oceni bi imel tak razvoj usodne posledice in liberalci so svarili, kakšne razmere bi nastopile, če »bi bila Slovenija nekaka avtonomna država, kakor jo hoče SLS.« Njen teror bi »za desetletja vzdrževal v Sloveniji klerikalno nadvlado,« je leta 1926 pisal vodilni liberalni politični dnevnik *Jutro*, »nižje in višje upravne instance, javna varnost, vse bi bilo pod komando škofov in politikujoče duhovščine, proti katerim ukrepom ne bi bilo nobene odpomoči več (...). Klerikalci so danes v srečnem položaju,« je v bojnem tonu poudarjalo *Jutro*, »da jim ni treba premišljevati, kako bi z nasiljem zatrli meščansko vojno v avtonomni Sloveniji!«⁸⁸

Prav tako skrajna stališča je slovenski unitaristični liberalizem zagovarjal tudi o vprašanju slovenskega jezika in slovenstva nasploh. Liberalci so namreč opozarjali, da je z nastankom jugoslovanske države nastopil čas popolnega in neobhodnega jugoslovanskega kulturnojezičkovnega zlitja, ki bo doseženo skozi naraven evolutiven proces.⁸⁹ Zato so odklanjali »vsako nečisto razvijanje slovenskega jezika,« kajti prav od stika s Srbi in Hrvati so pričakovali »veliko izpopolnitev našega besednega zaklada in razvoj naše sintakse.«⁹⁰ Zato so že leta 1926 menili, da bo »pismena slovenščina l. 1950 precej bližja srbohrvaščini in narobe.«⁹¹ Poglobljanje specifične slovenske nacionalne zavesti je bilo zanje odveč,⁹² edini smisel njihove nacionalne politike pa je bil po besedah vodilnega slovenskega liberalnega politika iz dvajsetih let, dr. Gregorja Žerjave, naslednji: »Slovenski del naroda prevesti v Jugoslovenstvo (...), da zrasemo v nerazdvojno jugoslovensko celoto, združiti vse ustvarjajoče sile med Slovenci v to akcijo, to je želja slovenske demokracije. S tem bi bil za Slovence problem malega naroda povoljno rešen.«⁹³ Tako bi Slovenci,

⁸⁰ Slovenski narod, 7.7.1919, Zborovanje zaupnikov JDS.

⁸¹ Slovenski narod, 8.6.1924, Vsi na branik države in nacije!

⁸² *Jutro*, 4.10.1929, Živela Kraljevina Jugoslavija!

⁸³ *Jutro*, 19.4.1924, dr. Gregor Žerjav, Državna fronta.

⁸⁴ *Domovina*, 26.6.1920, dr. Gregor Žerjav, Centralizem.

⁸⁵ Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, str. 253.

⁸⁶ *Jutro*, 20.11.1923; uvodnik z dne 19. novembra.

⁸⁷ Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, str. 254.

⁸⁸ *Jutro*, 23.1.1926; uvodnik z dne 21. januarja.

⁸⁹ Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, str. 151–161.

⁹⁰ Slovenski narod, 14.3.1925, Slovenski jezik.

⁹¹ *Jutro*, 1.9.1926; uvodnik z dne 31. avgusta.

⁹² Jurij Perovšek: Nacionalnopolitični koncepti slovenskih unitarističnih sil leta 1923. *Zgodovinski časopis*, leto XLV, 1991, št. 1, str. 69.

⁹³ *Jutro*, 5.2.1924, Jugoslovenska demokracija na pohodu.

Hrvati in Srbi »v etničnem oziru« postali »en, jugoslovanski narod,« ki se more »razvijati samo v unitaristični državi.«⁹⁴

Pogledi, ki jih je v času med obema svetovnjima vojnama o nacionalnem vprašanju zagovarjal slovenski liberalni meščanski pol, so bili v izrazitem nasprotju z narodnopolitično opredelitvijo večine Slovencev, ki je podpirala prizadevanja za slovensko nacionalno emancipacijo in suveren položaj slovenskega naroda v jugoslovanski državi. Ta prizadevanja so se nasproti unitarističnim liberalcem⁹⁵ utelešala v katoliškem polu slovenske meščanske politike – Slovenski ljudski stranki. SLS, ki je bila vodilna slovenska politična sila v času prve jugoslovanske države, je namreč svoj dominanten politični položaj – razen v marljivem organiziranju v idejnem, političnem, prosvetnem, gospodarskem in stanovskem smislu – v precejšnji meri utemeljila prav s svojimi kompleksno oblikovanimi avtonomistično-federalističnimi pogledi na slovenski nacionalni problem.⁹⁶ Pa tudi sicer je v letih 1918–1941 zelo pozorno oblikovala svoja druga temeljna programska načela, ki so zadevala idejna, socialna in gospodarska vprašanja. Na idejnopolitičnem področju je posvetila veliko pozornost vprašanju komunizma oziroma boljševizma. Strankin načelnik dr. Anton Korošec ga je že 7. aprila 1920, ko je SLS na velikem zboru v Ljubljani sprejela svoj novi program,⁹⁷ označil »za edino resnega nasprotnika, s katerim se moramo baviti.« Hkrati s priznanjem, da mu »ne odrekamo socialnega mišljenja,« je napovedal tudi naslednje: »Boj prihodnosti, boj, ki se bo resno bojeval med strankami, je samo boj med krščanskim socializmom in med komunizmom.«⁹⁸ SLS je pri takih stališčih vztrajala tudi v tridesetih letih, saj je njen politični dnevnik *Slovenec*, ko je poleti 1936 pojasnjeval, »kdo je enakovreden tekmeč katolicizma,« posebej poudaril: »Edini, ki se poleg katolicizma bije za bodočnost je komunizem. (...) Samo dvojce je danes: ali bo naša bodočnost katoliška ali pa bo komunistična, JNS-arska (liberalna – op. J.P.) gotovo ne bo.«⁹⁹

SLS, ki je po besedah A. Korošca že leta 1920 med svoja temeljna politična izhodišča uvrstila tudi »boj z najnevarnejšo stranko, s takozvano komunistično stranko,«¹⁰⁰ je o komunizmu oziroma boljševizmu menila, da je »najbolj brutalen materialistični svetovni nazor«. Zanika namreč »vse znake krščanske preteklosti (...), zametava vse osnove, ki v človeškem življenju odmerjajo duševnosti prednost pred snovnostjo: skratka, boljševizem hoče iztrebiti vse ideje in vso religioznost, ki je stvorila tekom dveh tisočletij krščansko kulturo.«¹⁰¹ Ob opozorilih o protiduhovnem in brezbožnem značaju komunizma in marksistične filozofije,¹⁰² je katoliški pol še poudarjal, da je komunizem s pomočjo ene »najstrašnejših revolucij na svetu«¹⁰³ – boljševistične,

⁹⁴ Jutro, 22.8.1935, Beseda jugoslovenskih nacionalistov.

⁹⁵ Na tem mestu je treba opozoriti, da je v celotnem obdobju med obema svetovnjima vojnama znotraj liberalnega tabora obstajal tudi povsem izviren, programsko čvrst in vsebinsko v resnici bogat avtonomistični narodnopolitični tok. Vendar pa avtonomistična usmeritev med slovenskimi liberalci ni nikoli prevladala. Slovenski avtonomizem liberalne smeri je v času med obema svetovnjima vojnama le spremljal glavni, na unitarističnih in centralističnih programskih načelih utemeljen liberalni nacionalni koncept. – O slovenskem avtonomizmu liberalne smeri v času med obema svetovnjima vojnama glej podrobneje Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, str. 204–237; isti, *Slovenci in Jugoslavija v tridesetih letih*, str. 23; Stiplovšek, *Die Autonomiebestrebungen Sloweniens*, str. 37–38.

⁹⁶ O vprašanju vodilne vloge SLS v slovenski družbi med obema svetovnjima vojnama glej podrobneje Pleterski, *Politika naroda*, str. 43–57.

⁹⁷ O tem glej podrobneje Momčilo Zečević: *Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje*. Od majniške deklaracije do vidovdanske ustave, Maribor 1977, str. 307–312 (dalje: Zečević, *SLS in jug. zedinjenje*).

⁹⁸ *Slovenec*, 8.4.1920, Zbor zaupnikov Slovenske ljudske stranke. – V smislu gornje Koroščeve napovedi gre razumeti tudi opozorilo tajnika SLS dr. Frana Kulovca, ki je na strankinem zboru o komunistih dejal: »Nasproti tem prekucijskim elementom moramo postaviti nasproti močno organizacijo, ki bo varovala red v državi in ki bo pospeševala rešitev velikih socialnih vprašanj.« (Prav tam).

⁹⁹ *Slovenec*, 26.7.1936, Kje je sovražnik?

¹⁰⁰ *Slovenec*, 8.4.1920, Zbor zaupnikov Slovenske ljudske stranke.

¹⁰¹ *Slovenec*, 14.2.1930, Dežela brez Boga.

¹⁰² *Slovenec*, 1.5.1920, Majnik; 7.6.1931, Velik sovražnik; 13.12.1934, V senci Petra Velikega; 22.3.1935, Zarja thermidorja v Rusiji; 24.3.1937, Drin. (dr. Ivan Ahčin), Vsem, ki so dobre volje; 31.3.1937, Tri okrožnice; 14.4.1937, Huda utvara; 1.8.1939, Beseda po kongresu; Peti katoliški shod v Ljubljani 1923, Ljubljana 1924, str. 321 (dalje: Peti kat. shod).

vzel človeku »njegove naravne, po naravnem pravu neodsvojljive svoboščine, razbil je družino in si iz državnega aparata ustvaril vsemogočno teroristično osebje, s katerim zaslužnjuje družbo, ko ji pri tem obeta, da bo s pomočjo mehaniziranega gospodarstva in na osnovi vrlo konfuznih gospodarskih teorij po tolikih in tolikih žrtvah in morijah v bodočnosti nekoč ustvaril srečen paradiž na zemlji... Komunizem je nauk sovraštva, ki ne odseva le v nepomirljivem razrednem boju, ampak tudi v okrutnem terorizmu od človeka do človeka brez ozira na njegov gospodarski položaj ali kulturno opredeljenost«, ¹⁰⁴ so bila še druga slovenska katoliška ideološka opozorila. Človeka, ki mu jemlje individualne pravice in svoboščine namreč »pojmuje (...) kot stroj ali pa kot navadno kolektivno žival.« ¹⁰⁵ Zato je »tostransko odrešenje človeštva z ustvaritvijo novega, brezosebnega kolektivnega človeka (...) zadnji cilj boljševiškega etosa in pojmovanje boljševizma v njegovem najglobljem jedru.« ¹⁰⁶ »Ker je komunizem sovražnik svobodnega človeka in svobodne družbe,« je opominjal katoliški idejnopolični pol, »je naravno tudi sovražnik svobodnih narodov. (...) Kajti komunističnemu materializmu so v njegovi vse izravnavajoči mehanični civilizaciji napoti ne le svobodni poedinci ali svobodni stanovi, ampak tudi svobodni narodi, katerim sicer pušča njih govorico, ne pa v nacionalnem smislu samolastnega življenja z izrazito svojso nacionalno kulturo.« ¹⁰⁷ Zato je komunizmu očital »breznarodno in protinarodno doktrino«, ¹⁰⁸ čeprav je tudi sam trdil, da »vernemu kristjanu pomenja narodnost veliko, toda ne najvišje vrednote.« Kristjani namreč »cenimo notranjo vrednost življenja po večnostnem merilu, po našem odnosu do Boga. To je nekaj trajnega, neminljivega, med tem, ko je vse drugo le prehodno, minljivo. Tudi narod.« ¹⁰⁹ Vendar pa katoliška kritična razčlemba komunizma ob vprašanju svobode narodov še ni bila končana. Enako kot liberalna, je namreč razkrivala tudi protisemitski vidik, kajti opozarjala je, da je »boljševizem (...) v glavnem judovsko delo.« ¹¹⁰ komunizem pa »čisto židovsko-posvetna, zgolj materialistično usmerjena utopija.« ¹¹¹ Kar zadeva še druge posebne značilnosti boljševizma, pa je katoliški pol tudi poudarjal, da je »boljševizem (...) najstrahotnejša politična dogmatičnost, ki jo je svet kdaj videl, ki ob sebi ne le (ne) trpi drugih strank in političnih skupin, ampak ne prenese niti najmanjše kritike in oddvojenosti mišljenja v lastnem taboru.« ¹¹²

Slovenski katoliški idejnopolični pol je seveda priznaval, da »ne samo v usodnem letu 1917, ampak cela desetletja prej se imoviti sloji niso brigali za socialno pravičnost in si niso vzeli truda, da bi tudi 'malemu' človeku omogočili dostojno življenje.« Zato pa se danes »laž in kruta boljševiška stvarnost nadaljujeta kot neprestan opomin in svarilo Evropi,« ¹¹³ medtem ko je komunizmu še vedno »glavni zaveznik (...) gospodarska stiska, ki jo spretno izrablja v svoj prid.« ¹¹⁴ Toda, ker je »*diktatura proletariata končni cilj vsega materialistično-socialističnega delavskega gibanja*« ¹¹⁵ in ker se Slovenija »noče pogreztniti v močvirju materializma,« ¹¹⁶ ni

¹⁰³ Slovenec, 7.9.1924, K Marijanskem kongresu.

¹⁰⁴ Slovenec, 24.3.1937, Drin. (dr. Ivan Ahčin), Vsem, ki so dobre volje.

¹⁰⁵ Slovenec, 18.11.1932, Ruska komunistična mladina.

¹⁰⁶ Slovenec, 7.4.1932, Kolektivizem.

¹⁰⁷ Slovenec, 24.3.1937, Drin. (dr. Ivan Ahčin), Vsem, ki so dobre volje.

¹⁰⁸ Slovenec, 26.8.1936, Strelci v Moskvi.

¹⁰⁹ Slovenec, 28.7.1937, Drin. (dr. Ivan Ahčin), Nacionalna religija.

¹¹⁰ Slovenec, 7.11.1937, Dvajsetletnica sovjetov.

¹¹¹ Slovenec, 14.4.1937, Huda utvara. – O tem glej tudi Slovenec, 19.2.1937, Teror se nadaljuje; 8.4.1937, Neizprosni zakon usode. Priporočam, da je o zvezi med židovstvom in boljševizmom Slovenec v novembru 1934 v šestih nadaljevanjih objavil zapis o knjigi Hermann Fehsta, Boljševizem in židovstvo, v kateri avtor dokazuje, da je bila boljševiška revolucija v Rusiji židovska, zaradi česar je nesprejemljivo govoriti o nekem slovanskem boljševizmu in slovanski revoluciji. O tem glej Marko Jenšterle: Sokolji in orlovski pogledi na zibelko boljševizma. V: Pogledi na Sovjetsko zvezo. Zbornik, Ljubljana 1986, str. 20–21. Podrobneje glej o pogledih slovenskega katolicizma na Žide in židovstvo Pelikan, Akomodacija, str. 96–137.

¹¹² Slovenec, 17.6.1937, Drin. (dr. Ivan Ahčin), Moskovski procesi.

¹¹³ Slovenec, 7.4.1937, Ljudska fronta – pred 20 leti.

¹¹⁴ Slovenec, 4.6.1936, Jugoslovanska radiklana zajednica. – O tem glej tudi Slovenec, 24.3.1937, Drin. (dr. Ivan Ahčin), Vsem, ki so dobre volje.

¹¹⁵ Slovenec, 2.8.1921, Opomin.

katoliški meščanski pol nikoli podvomil, ali bi morali zahodna krščanska kultura in družba »voditi tudi boj proti komunizmu.«¹¹⁷ Po objavi znane papeške okrožnice *Divini Redemptoris* 19. marca 1937, v kateri je Pij XI. izrecno poudaril, da je »komunizem (...) nekaj bistveno slabega, zato prav v nobeni stvari ne bo z njim sodeloval, komur je mar krščanska kultura«,¹¹⁸ je celo razglašal, da levji delež v borbi proti komunizmu »pripade vsekakor krščanstvu, zlasti katolicizmu.« Ta »s svojo trdno cerkveno organizacijo predstavlja najmočnejši jez proti (...) komunističnemu brezboštvu.«¹¹⁹ Za slovenski katolicizem je zato bilo povsem razumljivo, da »praktično sodelovanje z boljševizmom v kakršnikoli obliki in s kateregakoli že vidika ter namena ni dopustno.« Tudi, če komunistična propaganda »označuje za svoj najbližji cilj obrambo demokracije pred novodobnim nacionalizmom (nacizmom – op. J.P.) ... ali pa za obrambo kakšnega naroda pred imperialistično-nacionalnim nasiljem.« Ker je torej »popolnoma jasno, da komunizem nobenega svojega političnega cilja ne more zasledovati, niti ga dejansko zasleduje, da ne bi mu (ne da bi mu – op. J.P.) pomenil sredstva za uresničenje ateistične družbe in brezbožnega občega reda,« so bili tedanji katoliški idejni poudarki, »je prav tako jasno, da katolik z njim v nobenem oziru in na noben način ne more sodelovati, ker bi ga s tem samo krepil in pospeševal njegove končne namene, najsi je v tem ali onem slučaju njegovo delovanje začasno naperjeno samo v kakšno smer, ki tudi kristjanu mogoče prija, recimo obramba demokracije.« Toda, ker je »boljševizem največji mojster taktike, ker mu ni treba imeti nobenih ozirov na kakšno moralo,« je svaril katoliški politični tisk, »je to taktiko (...) treba izpregledati, da spoznamo nemožnost in celo škodljivost katerekoli kooperacije s komunizmom. Ta taktika vidi danes v demokraciji oziroma v njeni obrambi samo sredstvo za svoj cilj, ki je brezbožna diktatura, s katero bi zamenjali demokracijo vsi, ki bi v svojem iluzionizmu želeli biti v tej borbi komunistom za pomožno četo. Taka navidezna demokracija nima ničesar skupnega s krščansko demokracijo,« je opozarjal slovenski katolicizem, katero pa je »mogoče doseči in se tudi bo dosegla z enotno fronto vseh pozitivnih kristjanov, nikakor pa ne po sodelovanju s komunističnim ateizmom. Vsaka taka borba, najsi bo tudi za kakšen cilj, ki na zunaj izgleda dober, prinaša korist samo komunizmu, ne pa njegovim zaveznikom.« so bili katoliški politični opomini. »Zato je čas, da se likvidirajo vse iluzije in prizna tista realnost, ki jo jasno gleda okrožnica (Divini Redemptoris – op. J.P.) z avtoritarno zahtevo, da se ne udajamo bodisi iz demokratičnih bodisi iz socialnih ali narodnostnih vidikov utvari, kakor da bi mogli v zvezi z voditelji brezbožnega družabnega zamisla te cilje pospešiti in doseči. Mogoča je samo ena kooperacija, kooperacija vseh, ki koreninijo v krščanski kulturi Evrope.«¹²⁰

Take političnoprogramske ocene so nato vse do konca prve jugoslovanske države vzpodbujale slovensko katoliško meščansko politiko k odločnemu odklanjanju komunizma.¹²¹ Vendar pa komunizem ni bila edina idejnopolitična usmeritev, proti kateri je v času med svetovnima vojnoma slovenski katolicizem nastopal z vso svojo idejno, politično in propagandno močjo. Prav tako brezpogojno kot komunizem je odklanjal tudi liberalizem, »ki pod pretvezo, da stremi po polnem usovršenju osebnosti, zagovarja avtonomno moralo in je pristaš naziranja, da je

¹¹⁶ Slovenec, 9.9.1924, Slavnostni dnevi I. Marijanskega kongresa.

¹¹⁷ Slovenec, 24.3.1937, Drin. (dr. Ivan Ahčin), Vsem, ki so dobre volje.

¹¹⁸ Divini Redemptoris (Božanski odrešenik), 58. V: Družbeni nauk Cerkve, Celje 1994, str. 150. Celotno besedilo okrožnice glej prav tam, str. 131–158. Leta 1937 je okrožnica Divini Redemptoris izšla v prevodu dr. Aleša Ušeničnika, ki je k okrožnici napisal tudi uvod in razlago. (Glej Okrožnica Pija XI. »Divini Redemptoris« o brezbožnem komunizmu, Domžale-Groblje 1937).

¹¹⁹ Slovenec, 24.3.1937, Drin. (dr. Ivan Ahčin), Vsem, ki so dobre volje.

¹²⁰ Slovenec, 14.4.1937, Huda utvara.

¹²¹ O tem glej podrobneje Pirc, Ušeničnik in znamenja časov, str. 240–242, 284–285; Janko Prunk: Politični profil in delo dr. Antona Korošca v prvi Jugoslaviji. Prispevki za novejšo zgodovino, letnik XXXI, 1991, št. 1, str. 44–45 (dalje: Prunk, Pol. profil A. Korošca); France Filipič: Dr. Anton Korošec in marksisti. Prispevki za novejšo zgodovino, letnik XXXI, 1991, št. 1, str. 95, 103–105 (dalje: Filipič, Korošec in marksisti); Vidovič-Miklavčič, Mladina med nacionalizmom in katolicizmom, str. 100, 103–109, 115–116, 153–154, 157–158, 167–168, 170–172, 176–178, 247, 249; ista, Vloga in organizacija mladine, str. 104, 106–107; Pleterski, Politika naroda, str. 54–56; Egon Pelikan: Vizije »družbene prenove« v katoliškem taboru v tridesetih letih v Sloveniji. V: Slovenska trideseta leta. Simpozij 1995, Ljubljana 1997, str. 64 (dalje: Pelikan, Vizije kat. družb. prenove).

človek sam sebi norma in zakon. Krščanstvo,« je pojasnjeval slovenski katoliški pol, »je na etičnem in gospodarskem polju vedno odklanjalo takšen liberalizem, ki za sebe zahteva v vsakem oziru vso svobodo in nima nikakih socialnih ozirov na družbo. Ta pretirani individualizem se na idejnem in verskem polju javlja kot od Boga in družbe emancipiran človeški duh v znamenju liberalizma, v gospodarskem pa kapitalizma.«¹²² V tej zvezi je vodilni katoliški politični časopis *Slovenec* opozarjal, da se »bolj kot kdorkoli v svetu (...) moramo katoličani zavedati, koliko zla je povzročilo liberalno kapitalistično gospodarstvo na vseh družabnih področjih, posebno pa še v duhovnem svetu.« V liberalnem kapitalističnem gospodarstvu je namreč »utelešena najizrazitejša oblika brezbožnega materializma.«¹²³ V tem smislu je slovenska katoliška družbena in politična misel poudarjala, da sta »idejna otroka« liberalizma »državni socializem in komunizem.«¹²⁴ Očitala je tudi, da so »nagel razvoj tehnike, družbo razkrajajoči nauki liberalizma in individualizma (...) do skrajnosti potencirali najslabše strani kapitalističnega sistema (... ter) ustvarili hude socialne razmere, ki so vrgle delavstvo v črno revščino, ga odtujile cerkvi in vrgle v naročje marksizma.«¹²⁵ Zato je glede gospodarskih vprašanj katoliški meščanski pol v liberalizmu in komunizmu videl celo več stičnih točk kot nasprotij. O liberalizmu in socialističnem gospodarstvu je menil, da »sta si namreč nasprotna le kot gospodarska sistema, nikakor pa ne kot duhovna in pravna činitelja. Obema je namreč skupno nasprotstvo do organsko podanega urejevalnega počela, do samoupravnega gospodarstva, ki bi slonelo na organskih narodnih edinicah, s pomočjo katerih bi edino bilo mogoče zopet urediti zdrav odnos gospodarskih kompetenc med državo, družbo in poedincem.«¹²⁶

Slovenski katoliški pol je bil na osnovi takih pogledov odločen premagati »duha starega kulturnega in gospodarskega liberalizma,«¹²⁷ čeprav je sicer priznaval, da je liberalizem »sprejel mnoge ideje v krščanskih pojmih svobode in enakosti očiščenega človečanstva.«¹²⁸ Toda temeljno katoliško stališče, v jugoslovanski državi izraženo že leta 1923, je bilo, »da je slovensko ljudstvo eminentno katoliško ljudstvo in da je vse skoro polstoletno delo svobodomiselnosti, da naše ljudstvo od cerkve odrnga ali vsaj to zvezo zrahlja, bilo popolnoma zastoj.«¹²⁹ Katoliški pol je liberalizem označeval kot slovenski krščanski tradiciji, morali in narodni zavesti tuj¹³⁰ in tudi kot protiljudski,¹³¹ liberalce pa za tiste ljudi, ki so se »v našem narodu (...) ponesrečili.«¹³² »Naš največji sovražnik (...) je liberalizem, ki se je z njim od Nemcev okužil dobršen del naše inteligence,« je bilo konec dvajsetih let, ob proslavi šestdesetletnice slovenskega tabora v Žalcu, izraženo katoliško izrazito protiliberalno stališče.¹³³ Takrat je zamera veljala predvsem liberalnemu časopisju, ker je 6. julija 1928 – v času hude politične krize, ki je v državi nastala po strelah v

¹²² Slovenec, 7.4.1932, Kolektivizem.

¹²³ Slovenec, 11.4.1937, Drin. (dr. Ivan Ahčin), Kapitalizem.

¹²⁴ Slovenec, 27.5.1931, Osnove moderne katoliške sociologije.

¹²⁵ Slovenec, 20.5.1931, Socialne naloge Cerkve.

¹²⁶ Slovenec, 1.8.1937, Drin. (dr. Ivan Ahčin), Skrajnosti utrujajo.

¹²⁷ Slovenec, 29.6.1938, V službi najvišjih vzorov.

¹²⁸ Slovenec, 7.6.1931, Velik sovražnik.

¹²⁹ Slovenec, 30.8.1923, V tvojem taboru je Slovenija.

¹³⁰ Slovenec, 15.7.1928, Veliki dan.

¹³¹ Slovenec, 31.7.1928, Proti moralnemu rovarstvu. – O protiljudskem značaju slovenskega liberalizma je Slovenec zapisal tudi naslednje: »Posebna lastnost starega liberalca je bila, da je bil vedno proti svojemu ljudstvu. Res je vpil 'živijo Slovenci', toda ti Slovenci so bili zanj dvoje vrste, 'gospodje' in navadni ljudje. Govoril je pač star liberalac o demokratizmu, toda ob sami misli na splošno in enako volivno pravico se je križal. Značilno za miselnost takega liberalca je bilo češčenje vsega tujega. Kaj bo Slovenec! S tujcem iti skupaj, njega posnemati, to je bil ideal 'naprednega' Slovence. In celo liberalen uradnik! Ljudstvo je radi njega, ne on radi ljudstva. Kadar deli pravico, izkazuje milost.« Ob tem je Slovenec še spraševal, »kje je vzrok, da ostanki protiljudskega liberalizma, podedovanega iz stare rajne Avstrije, ne izginejo popolnoma iz našega naroda, ki vendar drugače demokratično čuti?« Odgovarjal je, da sta temu »vzrok naš 'napredni' tisk in duševna plitvost gotovega dela naše inteligence.« (Glej prav tam). O socialnogospodarskem značaju slovenskega liberalizma glej tudi Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva, str. 14–25, 218–219.

¹³² Slovenec, 17.7.1928, Slovesna zaobljuba slovenskega naroda v Žalcu.

¹³³ Prav tam.

Narodni skupščini 20. junija 1928,¹³⁴ ko je bil A. Korošec v jugoslovanski vladi minister za notranje zadeve – *Jutro* objavilo precej kritično Koroščevo karikaturu. Karikatura je A. Korošča prikazovala nad sklonjeno Kristusovo podobo, v okrvavljenem obrednem duhovniškem oblačilu in z dvignjenim pendrekom v desnici. Poleg tega je v naslednjih dneh *Jutro* objavilo tudi več kritičnih člankov o moralni podobi slovenskega političnega katolicizma. V njih je opozarjalo tudi na politično in moralno odgovornost A. Korošča kot notranjega ministra za zločin v Narodni skupščini.¹³⁵ Zato bomo svoj boj usmerili »v cilj, da se uniči ‚Jutro‘ in njemu sorodno časopisje« in da »očistimo Slovenijo jutrovskega strupa in blata,« je bil takratni katoliški bojni politični klic.¹³⁶ Bil pa ni prvi, saj je že leto poprej tajništvo SLS zaradi pisanja liberalnega glasila *Domovina*, poudarjalo, da liberalno časopisje oziroma »plačanci svobodomiselstva« – »zastrupljajo (...) studence po vsej deželi.« Obenem je še izjavljalo, da »bi bilo znamenje naše dekadence, če ne bi z vsemi silami šli v boj, da iztrebimo s slovenskih tal to neslovensko, to protinarodno (liberalno – op. J.P.) stranko« in njen politični tisk.¹³⁷ Kar zadeva odnos katoliškega pola do liberalnega časopisja,¹³⁸ je zanj torej veljalo prepričanje, da se ga je potrebno »otresti (...) z vso odločnostjo.« »Gotove judovske klike so dolgo tudi drugod držale razvoj ljudstva nazaj potom časopisja,« je v tej zvezi pisal *Slovenec*. »Veliki narodi so te okvire židovstva že strli. Čas je (zato), da se tudi mi otresemo vpliva te družbe, ki hoče držati ljudi v puhli površnosti in jih ne pusti, da bi sami mislili.«¹³⁹ In še en hud očitek je ob tem katoliški pol namenil liberalnemu časopisju. Opozarjal je, da je liberalni tabor »tako prepojen z antiklerikalizmom, da misli, da se tudi proti skupnemu nasprotniku (komunizmu – op. J.P.) ne more boriti ramo ob ramo s krščanskimi ljudmi. (...) Ko prebiramo njih časopisje,« je pisal *Slovenec*, »ni težko odkriti prikrito in neprikrito ljubimkanje z boljševismom, ker menda v svoji strastni zaslepljenosti mislijo, da jim bodo komunisti in drugi prevratni elementi pomagali zrušiti ‚klerikalizem‘ v državi, potem pa bo III. internacionala zopet nje ustoličila na oblast!«¹⁴⁰

Hkrati s komunizmom in liberalizmom je v času med svetovnima vojnama katoliški pol odklanjal tudi fašizem in nacizem. Vse tri ključne ideologije, ki so po prvi svetovni vojni dosegle svoj državopolitični vzpon – komunizem, fašizem in nacizem – je v svojem zavračanju

¹³⁴ 20. junija 1928 je poslanec velikosrbske unitaristične in centralistične Narodne radikalne stranke Puniša Račić v Narodni skupščini Kraljevine SHS streljal na poslance opozicijske in federalistične Hrvatske seljačke stranke. Dva med njimi je ubil, tri pa ranil, med njimi tudi hrvaškega narodnega voditelja in prvaka HSS Stjepana Radića. Zločinu v Narodni skupščini je sledila huda kriza države, ki jo je še bolj poglobila Radićeva smrt, saj je le-ta zaradi dobljenih strelnih ran 8. avgusta 1928 umrl.

¹³⁵ Glej *Jutro*, 11.7.1928, Zakaj klerikalni listi tako besne; 13.7.1928, Politični otročaji ali hazarderji?; 15.7. 1928, Nedolžno prelita kri vpije do neba!; prav tam, Obsodba, ki je res obsodba!; prav tam, karikatura Po neslavnem padcu Vukičević-Koroščeve okrvavljene vlade. O političnih odzivih predstavnikov SLS na karikaturu A. Korošča, objavljeno v *Jutro* 6. julija 1928 glej tudi Miroslav Stiplošek: Politični spopadi v ljubljanski in mariborski oblastni skupščini leta 1928. Grafenauerjev zbornik, Ljubljana 1996, str. 608–609.

¹³⁶ *Slovenec*, 17.7.1928, Slovesna zaobljuba slovenskega naroda v Žalcu.

¹³⁷ Nekaj izveščkov iz »Domovine«. Ilustracija k »naprednosti« svobodomiselstva. Izdalo in založilo tajništvo SLS v Ljubljani, Ljubljana 1927, str. 4.

¹³⁸ V tej zvezi lahko opozorimo na oceno enega tedaj najvidnejših predstavnikov slovenskega katoliškega pola, ljubljanskega škofa Antona Bonaventura Jegliča. A.B. Jeglič je v začetku dvajsetih let o liberalnem političnem tisku v svojem dnevniku zapisal, da so bili pred Majniško deklaracijo »po deželi samo naši listi, sedaj se pa vsled spretno agitacije nasprotni (liberalni – op. J. P.) razširjajo. (...) Naših časnikov se bere okoli 30.000 iztisov,« je pisal A.B. Jeglič, »nasprotnih pa okoli 80.000.« Jeglič je tudi navajal, da imata vodilna slovenska katoliška lista *Slovenec* in *Domoljub* pol milijona deficit, zato je za njihovo izhajanje potrebno iskati novih virov. Ugotavljal je še, da katoliško časopisje ni dovolj privlačno in se zato »mora poskrbeti za strokovne članke, za dober politični pregled, za veliko novic in za lepo beletristično berilo. (...) V tem oziru,« je ocenjeval, »nas nasprotni listi mnogo prekašajo.« – Arhiv Republike Slovenije, referat za dislocirano gradivo, II. Jeglič dr. Anton Bonaventura, Dnevnik. Fasc. 3, leto 1916–1927. (Prepis); zapis z dne 1. oktobra 1920. – Posebej o slovenskem političnem tisku v času med obema vojnama glej Smilja Amon: Tisk in politika v Jugoslaviji (1918–1941), Ljubljana 1996, str. 88–94, 151–219, 224–246, 257–261. Glej tudi poročilo Anke Vidovič-Miklavčič o tej knjigi, objavljeno v *Prispevkih za novejšo zgodovino*, letnik XXXVII, 1997, št. 1, str. 99–103.

¹³⁹ *Slovenec*, 31.7.1928, Proti nemoralnemu rovarstvu.

¹⁴⁰ *Slovenec*, 24.3.1937, Drin. (dr. Ivan Ahčin), Vsem, ki so dobre volje. – O katoliških protiliberalnih pogledih na liberalizem konec tridesetih let glej tudi Janko Prunk: Krščansko-socialni pogled na francosko revolucijo med njeno stoto in stopetdeseto obletnico 1889–1939. Prispevki za novejšo zgodovino, letnik XXXIV, 1994, št. 2, str. 182–183.

izenačeval, ker je sodil, da so jim skupni nasprotovanje temeljnim resnicam in etičnim osnovam krščanstva, prisilna monopolizirana politična in socialna gibanja, vzgoja mehaničnega kolektivističnega človeka¹⁴¹ in odločenost, da človeštvu ne prihranijo »največje in najtragičnejše izkušnje (ki se jo lahko sluti – op. J.P.) v zgodovini.«¹⁴² Ko je katoliški pol ocenjeval fašizem in nacizem še kot gibanji sami zase, je za fašizem opozarjal, da je v Italiji uvedel »diktaturo kot trajno ustanovo, udajajoč se blodni misli, da je mogoče z nasilnimi sredstvi zediniti ali vsaj ukrotiti duhove enega celega kulturnega naroda in jih upreči v en sam politični voz.«¹⁴³ Fašizem, je poudarjal *Slovenec*, je uvedel »boljševiške metode vladanja« in s svojo »najbrezobzirnejšo tiranijo«¹⁴⁴ »ustvarja ugodna tla komunizmu.«¹⁴⁵ Vodi ga »svetovladstvo« in poudarja le »železno pravo, ki je pravo močnejšega: avtoriteto, ki sloni na sili; hierarhičen red, ki je pa čisto laičen. Namen je absolutna vlada naroda, ki je ‚najvrednejši‘, podjarmljenje ‚inferiornih plemen‘, mir, ki sloni na strahu in trepetu pred Gospodujočim. Kar krščanstvo razume pod religijo, to za državo po fašističnem smislu ni nič drugega kakor stara rimska ‚pietas‘ – to je zgolj kulturna pobožnost brez vpliva na potek, razvoj in smisel javnega življenja, na občestveni etos, na državo.«¹⁴⁶ Kljub temu pa je slovenski katoliški pol v fašizmu videl tudi »brez dvoma (...) mnogo simpatičnih potez tudi za katoličana, saj so mnoge njegove zahteve vzete iz katoliškega idejnega zaklada. Spomnimo samo na njegova prizadevanja za moralni dvig, za odpravo razrednega boja in ustvaritev korporativne države,« je pisal *Slovenec*. In dodajal: »Kar je pozitivnega na fašizmu, to je vzeto iz krščanstva in v tej smeri more biti fašizem res tudi del protiboljševistične fronte.«¹⁴⁷ Bistvene sporne točke med fašizmom in slovenskim katolicizmom so se torej »kazale pri vprašanjih odnosa med državo, družbo in cerkvijo, prvenstveno nad vzgojo mladine, vlogi cerkve v državi in družbi ter v odnosu do rasističnih teorij; skupne so bile zahteve po odpravi razrednega boja, stanovsko-korporativistični ureditvi družbe in antiliberalizmu v najširšem smislu.«¹⁴⁸ Stične točke – odprava razrednega boja, protiliberalizem, protisemitstvo – je imel katolicizem tudi z nacizmom, čeprav se je z njim sicer ostro razhajal. To pa zato, ker pomeni »takozvani narodni socializem (...) uničevanje vseh moralnih, kulturnih in političnih vrednot človeštva« in ker je začel »oznanjati prvenstvo plemena, napadalnih in osvajalnih nagonov plave bestije (...) in snuje na teh roparskih, nasilniških in amoralnih instinktih svojo vero v ‚izveličanje in vstajenje človeštva.‘ Novi fašistični človek bo,« je pisal *Slovenec*, »prost vseh spon dosedanjih npravstvenih oziror in norm civilizacije, ki vežejo med seboj vse narode, dovedel do zmage svojo raso, to je ono, ki bo najbolj znala uveljaviti svojo nprav, svojo kri in svojo nagonasko kulturo v boju z drugimi, kakor je to zakon med roparskimi živalmi džungle. Zavladal bo najbrezobzirnejši, najsilnejši, najmanj na moralne zakone in kulturna pravila vezani, ki si bo podjarmil vse druge kot sužnje in na njih zgradil ‚srečnejšo‘ bodočnost človeštva.« Narodni socializem gradi na »temeljnih razdirajočega animaličnega egoizma« svojo »fašistično pasemsko miselnost in politično doktrino,« je opozarjal *Slovenec*. Poudarjal je tudi, da nemški narodni socializem »ni nič drugega ko povratek v primitivno barbarstvo, ki ga je bilo grško in rimsko paganstvo že več sto let pred Kristusom premagalo, in fašistično svetovno naziranje kljub frazam novodobnega modroslovja, v katero se odeva, razodeva le veliko izrodstvo moralno težko bolnega sloja sodobne človeške družbe.«¹⁴⁹ Slovenski katoliški idejnopolični pol pa je nacizem odklanjal tudi zaradi njegovega državnega kulturobojnega stališča proti krščanskemu (katoliškemu in protestantskemu) verskemu življenju. Opozarjal je namreč, da je narodni

¹⁴¹ *Slovenec*, 7.6.1931, Velik sovražnik; 13.5.1932, Vzgojimo človeka; 31.3.1937, Tri okrožnice.

¹⁴² *Slovenec*, 7.6.1931, Velik sovražnik.

¹⁴³ *Slovenec*, 7.11.1926, Za zaščito slovenske narodne manjšine v Italiji.

¹⁴⁴ *Slovenec*, 13.11.1926, Dovolj!

¹⁴⁵ *Slovenec*, 17.11.1926, Mussolinizem.

¹⁴⁶ Prav tam.

¹⁴⁷ *Slovenec*, 14.5.1933, Fašizem proti boljševizmu.

¹⁴⁸ Egon Pelikan: Razcep v katoliškem taboru. Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941, knjiga 1, Ljubljana 1995, str. 379.

¹⁴⁹ *Slovenec*, 8.7.1934, Dragocen nauk.

socializem namesto vere nasilno vzpostavil »poganski nacionalizem.«¹⁵⁰ Ta, »ki uči nadvrednost ene same rase ali rase sploh,« pa lahko vodi, »enako kakor komunizem, čeprav po drugi poti in na drug način, (samo) do razkroja človeške družbe.« Zato ni nemški narodni socializem »nič manj nevaren, kakor radikalno (komunistično – op. J.P.) brezboštvo.« »Nemški nacionalni poganizem,« je še bil pristavek slovenskega katolicizma, je tako »v eni svojih osnov naravnost panteističen.«¹⁵¹ Toda kljub temu, da sta za slovenski katoliški pol fašizem in nacizem bila njegova prepoznavna sovražnika,¹⁵² pa je v njem »prevladovalo stališče, da sta brezbožni komunizem in boljše vizem vendarle večje zlo, ker sta nepomirljiva sovražnika krščanske kulture, katolicizma in s tem tudi slovenskega naroda. Zato velja brezkompromisni boj predvsem njima.«¹⁵³

Seveda ne moremo biti v zadregi pri odgovoru na vprašanje, kateri idejni, socialni, gospodarski in politični nazor je ob bolj ali manj ostrem odklanjanju vsega obstoječega, za slovenski katolicizem bil edina in prava idejnopolitična pot. To je bil koncept katoliške obnove in z njim povezanega t.i. »totalnega krščanstva.« Katoliški pol, ki je poudarjal, da »krščanstvo seže do korenin človeške duše in hoče preosnovati mišljenje,«¹⁵⁴ je že na V. katoliškem shodu 25.–28. avgusta 1923 v Ljubljani pokazal, da se ni bistveno oddaljil od zahtev Mahničevega radikalnega katolištva.¹⁵⁵ Čeprav so resolucije, ki jih je sprejel shod kazale milejšo zunanjo podobo, so namreč njihove ocene in programi »trdno vztrajali pri idejni razdvojenosti ter nepomirljivosti slovenske družbe. Katoliška cerkev na Slovenskem je zase zahtevala položaj, ki bi ji omogočal postopno ponovno pokristjanjevanje že precej sekularizirane družbe.«¹⁵⁶ To je že ob začetku shoda napovedal tudi *Slovenec*, ki je poudarjal, da je potrebno »najti pot k veliki obnovi slovenskega ljudstva v krščanskem smislu.«¹⁵⁷ Shod je zahteval, naj bosta v šolah vzgoja in pouk v vseh predmetih, ki zadevajo versko-nravna vprašanja, uravnavana po načelih katoliške vere, verouk, ki naj bo obvezen predmet v vseh državnih šolah, pa naj poučujejo le od cerkve pooblašeni duhovniki. Poudarjal je tudi, da zgolj kulturno udejstvovanje katoličanov za uveljavljanje katoliških načel v družbi in državi ne zadostuje, saj »so katoličani dolžni udejstvovati se tudi v političnem življenju v smislu načel katoliške cerkve.« Po zahtevah V. katoliškega shoda je imelo tudi katoliško časopisje dolžnost, da dosledno zagovarja katoliška načela in jih uveljavlja na vseh področjih javnega življenja.¹⁵⁸ Smernice idejnemu, družbenemu, kulturnoprosvetnemu, gospodarskemu in političnemu življenju naj bi torej dajal edinole krščanski svetovni nazor,¹⁵⁹ ki ga utemeljujeta »božji primat in kristocentričnost vsega sveta,«¹⁶⁰ uresničena »po totalnem krščanstvu.«¹⁶¹ To bi po poudarkih iz konca tridesetih let pomenilo uveljavitev »katoliškega vesoljskega nauka kot absolutnega objektivnega merila človekove npravstvene osebnosti v družinskem, občinskem in državnem življenju, kot norme vsega človeškega npravstvenega udejstvovanja na vseh območjih kulture, v mednarodnih odnosih in tudi, ter prav posebno, v najvažnejših odločitvah narodovega bitja ter človečanstva kot usmerjevalke vsega našega delovanja.« Zato »mora vnana civilizacija biti v bistveni in notranji odvisnosti od kulture, kakor jo oplemenituje vera. To je v

¹⁵⁰ Slovenec, 28.7.1937, Nacionalna religija; 1.8.1939, Beseda po kongresu.

¹⁵¹ Slovenec, 31.3.1937, Tri okrožnice.

¹⁵² Vidovič-Miklavčič, Mladina med nacionalizmom in katolicizmom, str. 249. O odnosu katoliškega pola do fašizma in nacizma glej tudi str. 103–106, 168. Glej tudi Prunk, Pol. profil A. Korošca, str. 45, 51.

¹⁵³ Vidovič-Miklavčič, Mladina med nacionalizmom in katolicizmom, str. 249.

¹⁵⁴ Slovenec, 1.5.1920, Majnik.

¹⁵⁵ Ervin Dolenc: Kulturni boj. Slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918–1929, Ljubljana 1996, str. 189.

¹⁵⁶ Prav tam.

¹⁵⁷ Slovenec, 25.8.1923, V. katoliški shod v Ljubljani.

¹⁵⁸ Peti kat. shod, str. 316, 318, 332.

¹⁵⁹ Glej Slovenec, 25.8.1923, V. katoliški shod v Ljubljani; 8.6.1924, Naša borba; 17.7.1928, Slovesna zaobljuba slovenskega naroda v Žalcu; 12.8.1928, Moderni človek in katol. vera; 19.5.1931, Nastop slovenskega odposlanca; 7.6.1931, Velik sovražnik; 20.1.1933, Katoliška vzgoja mladine – anahronizem; 4.5.1936, Velika skupščina Krščanske šole; 5.5.1936, Zahteve Krščanske šole; 14.4.1937, Huda utvara.

¹⁶⁰ Slovenec, 2.9.1934, Evharistija – vir obnove.

¹⁶¹ Slovenec, 14.4.1937, Huda utvara.

religioznem (krščanskem – op. J.P.) pogledu oznaka našega časa, ki uvaja novo bodočnost.«¹⁶² Tem načelom so bile v tridesetih letih vse bolj podrejene tudi organizacijske oblike javnega katoliškega delovanja.¹⁶³

V letih pred drugo svetovno vojno je katoliški pol posebej poudarjal, da bo v »borbi za pravi, duhovni smisel in namen življenja« in proti nasprotnikom krščanske misli »vso težo boja nosila katoliška Cerkev, to je gotovo.« In v ta boj naj bi bil vključen tudi napor »za socialno preureditev družbe ne na razredni podlagi, ampak na soglasju stanov v pravici in ljubezni, za državo, ki bo slonela na pametni podreditvi v zavesti dolžnosti in pravic vsakega posameznika kot samostojne osebe.«¹⁶⁴ S tem je katoliški pol le potrdil svoj koncept stanovsko korporativne države in priznavanja avtoritarne demokracije, s katerim je v tridesetih letih nadomestil svoj prejšnji krščansko socialni družbeno-gospodarski program. Ta program je po oblikovanju jugoslovanske države SLS ponovno poudarila na zboru svojih zaupnikov 7. aprila 1920, ko je zbor izrazil prepričanje, da je »popolna rešitev socialnega vprašanja (...) mogoča le na temelju krščanskih načel.«¹⁶⁵ Takrat predstavljeni krščanski socialnogospodarski program¹⁶⁶ je terjal socialno pravično urejeno državo s strogo socialno kontrolo kapitalističnega gospodarstva. Ta kontrola naj bi zajemala varstvo delavcev in nameščencev, nadzor proizvodnje, plač, cen ter prometa s proizvodi. Program je poleg tega terjal, naj se uslužbencem v industrijskih podjetjih prizna pravica do sodelovanja pri upravi in udeležba pri dobičku. Zavzemal se je tudi za podružbljenje velikih industrijskih in družbeno pomembnih obratov (premogovnikov, rudnikov, plavžev), ki bi jih vodili upravni odbori, proporcionalno sestavljeni iz zastopnikov javnih oblasti ter delavcev, uradnikov in konzumentov. Program se je nadalje zavzemal za enotno in popolno socialno zavarovanje (bolniško, nezgodno, starostno, onemoglostno, brezposelno) vseh državljanov, za ustanovitev delavske zbornice (nadzorovala bi delavna razmerja v podjetjih in oblikovala delavsko zakonodajo), za zagotovitev minimalnih delavskih plač, zaščito žensk in otrok pred izkoriščanjem v obrtnih in industrijskih podjetjih in za uvedbo enotne delavske zakonodaje. Zahteval je tudi izvedbo agramne reforme, pri čemer naj bi se pri razdelitvi veleposestev upoštevali zlasti kmetje, ki imajo premalo zemlje. Program je terjal tudi podružbljenje večjih gozdnih posestev, ki bi bili pod upravo gozdnih zadrug, občin ali države. Kot eno glavnih opor delovnega ljudstva je poudaril še nadaljnji razvoj zadružništva.¹⁶⁷

Ker »narodno gospodarstvo ne sme biti naravnano na čim večji dobiček posameznika, ampak na smotno preskrbo vseh s potrebnimi tvarnimi dobrinami,«¹⁶⁸ je krščansko socialni

¹⁶² Slovenec, 1.8.1939, Beseda po kongresu.

¹⁶³ O tem glej Prunk, Pot krščanskih socialistov v OF, str. 125–128; isti, Pol. koncepcije, str. 128–129; Mirko Mahnič: Mahničeva vloga, vpliv in pomen pri Slovencih v času od 1920 do danes. V: Mahničev simpozij v Rimu, Celje 1990, str. 199–214; Anka Vidovič-Miklavčič: Katoliška prosveta med cerkvijo in stranko (Nekaj osvetlitev smernic in dejavnosti Prosvetne zveze in Zveze fantovskih odsekov v letih 1935–1941). V: Cerkev, kultura in politika 1890–1941. Simpozij 1992, Ljubljana 1993, str. 61–78; ista, Mladina med nacionalizmom in katolicizmom, str. 40–42, 45–46, 51–72, 81–92, 100–121, 148–184, 247–252; ista: Vloga in organiziranost mladine, str. 102–103; Egon Pelikan: Straža v viharju; Mladci. Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941, knjiga 1, Ljubljana 1995, str. 401, 407.

¹⁶⁴ Slovenec, 1.8.1939, Beseda po kongresu.

¹⁶⁵ Slovenec, 8.4.1920, Zbor zaupnikov Slovenske ljudske stranke.

¹⁶⁶ Na tem mestu je treba opozoriti, da je dobra tri leta kasneje tudi V. katoliški shod sprejel posebno resolucijo o socialnem vprašanju (glej Peti kat. shod, str. 321–325), ki pa je že »bila nekaj kompromis med skrajno krščansko socialno delavsko strujo in sredinskimi ideologi SLS okoli Aleša Ušeničnika. Resolucija se namreč ni popolnoma ujemala s socialnim nazorom skrajne krščanskosocialne struje, ker po njenem mnenju ni dovolj krepko poudarila popolnega notranjega nasprotja med krščanstvom in kapitalizmom in nekaterih modernih delavskih socialnih zahtev ter se ni zavzemala za popolno pravičnost, temveč je te zahteve pojmovala samo za primerne oblike reformiranih socialnih odnosov«. S tem je SLS »postajala vse bolj konservativna in nedemokratska in ni hotela sprejemati naprednih levih idej svojega demokratičnega delavskega krila.« (Prunk, Pot krščanskih socialistov v OF, str. 70. O nazorih in delovanju slovenskih krščanskih socialcev v letih neposredno po prvi svetovni vojni glej prav tam, str. 51–69).

¹⁶⁷ Slovenec, 8.4.1920, Zbor zaupnikov Slovenske ljudske stranke. – Več o takratnih pogledih SLS in katoliških socialnih in gospodarskih mislecev ter politikov na agrarno reformo in kmetijsko problematiko glej v Zdenko Čepič: Agramna reforma in kolonizacija v Sloveniji (1945–1948), Maribor 1995, str. 35–38.

¹⁶⁸ Slovenec, 8.9.1928, Socialni dan.

družbeno-gospodarski program, zagovarjal tudi določitev primerne najvišje premoženjske stopnje za posameznika.¹⁶⁹ V tem smislu naj bi se zasebna lastnina, ki je sicer dovoljena in potrebna, dokler služi splošni socialni blaginji, ne pa prilaščanju deležev iz tujega dela,¹⁷⁰ omejlila. »Ne gre namreč, da bi tisti, ki ima velika premoženja, lahko poljubno razpolagal ž njimi, ne glede na svojega revnega bližnjika.«¹⁷¹ To so bile glavne usmeritve krščansko socialnega programa iz dvajsetih let, ki je še posebej vztrajno zagovarjal potrebo za »gmotni blagor in dvig delovnih slojev, (pa) ... tudi za temeljito izpremembo sedanjega družabnega reda v tem zmislu, da se izpremeni v koreninah delovno razmerje.« Ta sprememba naj seveda ne bi bila nasilna. Utemeljila bi jo »ali organizacijska pogodba, po kateri bi delavec bil uradnik v službi družbe in temu primerno gmotno postavljen in osiguran; družbena pogodba, po kateri bi delavci postali pravi solastniki podjetij, ali naravnost družbena pogodba delavcev samih med seboj, kjer bi delavci sami oziroma delavske korporacije bile lastniki.« S tem bi bila v resnici zagotovljena »primenitev osnovnih etičnih načel krščanstva na naglo razvijajoče se socialne razmere pod kapitalistično ero.«¹⁷²

V času gospodarske krize, ko je papež Pij XI. z okrožnico *Quadragesimo anno*, objavljeno 15. maja 1931, pozval k nujni preureditvi socialnega, gospodarskega in kulturnega življenja po krščanskih načelih, pa je večji del slovenskega katoliškega tabora zagovarjal korporativni družbeni in gospodarski program. Ta program je na temelju papeževe okrožnice poudarjal potrebo po sodelovanju stanov z organiziranjem avtonomnih korporacij po socialnih opravilih. Sestavljali naj bi jih delavci in delodajalci. Pri tem naj bi tudi tedanje krščanske sindikalne organizacije utirale pot korporacijam, ki naj bi bile bistveni organi resničnega socialnega reda.¹⁷³ Ako se danes iz kaosa liberalno kapitalističnega gospodarstva kažejo obrisi novega gospodarskega reda na osnovi družabnih stanov, ne pomenja to drugega kakor povratak k resnični svobodi in odklon od lažne svobode, ki je vodila v samodržstvo. V resnici tudi gospodarstvo sili k 'redu v svobodi', ko svoboda poedinca ne bo več neomejena, ampak ji bodo postavljene pravične meje v stanovski družbi. V stanovskem redu bo gospodarska svoboda postavljena pod zakon družbe, bo torej družabno urejena. Red pa pomeni resnično svobodo,« je bistvo stanovsko korporativne družbenogospodarske ureditve utemeljevalo vodilno politično glasilo slovenskega katolicizma *Slovenec*.¹⁷⁴ Poudarjal je, da je zato nenaravnemu družbenemu položaju, ko delavec na delovni trg postavi svoj delovno moč, delodajalec pa jo kupi, »takoј treba odpomoči.« In sicer tako, »da se v družbi zopet stvorijo celoto spolnjojučči členi – stanovi, v katerih bodo ljudje organizirani po poklicih in ne več po tem, kako mesto zavzemajo 'na delovnem trgu'«. To bi odločilno izboljšalo obstoječe družbene razmere, kajti »stanovske korporacije ne bodo imele razloga, da se med seboj pobijajo po načelu razrednega boja do uničenja slabotnejšega, ampak bodo imele vsestranski interes, da vsak stan napreduje in se krepi kot konzument in kot producent – iz česar more rezultirati le skupno dobro. Da pa si vendar ne bi kak stan osvojil predominantnega stališča nad drugimi, bo

¹⁶⁹ Sodite po delih! Kažipot slovenskim volilcem v boju za slovensko samostojnost, Ljubljana 1923, str. 74 (dalje: Sodite po delih).

¹⁷⁰ Slovenec, 8.9.1928, Socialni dan.

¹⁷¹ Sodite po delih, str. 74.

¹⁷² Slovenec, 8.9.1928, Socialni dan.

¹⁷³ Anka Vidovič-Miklavčič: *Quadragesimo anno*. Enciklopedija Slovenije, 10, Pt-Savn, Ljubljana 1996, str. 24. O encikliki ter načinu in posledicah njenega uresničevanja na Slovenskem glej Prunk, Pot krščanskih socialistov v OF, str. 106–111; isti, Pol. profil A. Korošca, str. 44–45, 48; isti, Slov. nar. vzpon, str. 257, 281–282; Pirc, Ušeničnik in znamenja časov, str. 222–226, 233; Filipič, Korošec in marksisti, str. 107; Vidovič-Miklavčič, Mladina med nacionalizmom in katolicizmom, str. 47–49, 56, 60, 63, 68, 76, 92–95, 145, 160, 247–248; ista, Vloga in organiziranost mladine, str. 100–101; Janez Juhant: Sto let katoliškega družbenega nauka; isti: *Quadragesimo anno* (Predstavitev). V: Družbeni nauk Cerkve. Celje 1994, str. 16–17, 67–68; Egon Pelikan: Papeška enciklika *Quadragesimo anno*; Razcep v katoliškem taboru; Straža v viharju; Gosarjeva knjiga Za nov družbeni red; Mladci; Kongres Kristusa Kralja v Ljubljani. Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941, knjiga 1, Ljubljana 1995, str. 365, 379, 401, 402, 407, 441; isti, Vizije kat. družb. prenove, str. 59–60; Ervin Dolenc: Slovenski intelektualci in njihove delitve. Slovenska trideseta leta. Simpozij 1995, Ljubljana 1997, str. 196–197.

¹⁷⁴ Slovenec, 11.4.1937, Drin. (dr. Ivan Ahčin), Kapitalizem.

stvar skupnih zastopstev in posvetovanj, da se prepreči nepotrebno medsebojno trenje.«¹⁷⁵ Pri tem je katoliški politični pol izrecno poudarjal, da si stanovsko korporativistični program nasproti socializmu ne prizadeva za odpravo zasebne lastnine. Ta je nedotakljiva in država je nikomur ne more odvzeti. Ima pa pravico, da »uporabo zasebne lastnine regulira in spravi v sklad s skupnimi interesi.« Tako se »z omejitvijo neomejenega uživanja lastnine (...) lastninska pravica ne odpravlja, ampak utrjuje, se lastnina ne izpodkopa, temveč notranje okrepljuje.«¹⁷⁶

Stanovsko korporativna misel, ki se je v tridesetih letih uveljavila kot socialnogospodarski program slovenskega katolicizma,¹⁷⁷ je poleg zahtev po preoblikovanju socialnega reda še posebej opozarjala na nevarnost »*poganskega kapitalizma in brezbožnega komunizma*.«¹⁷⁸ Za slovenski katolicizem je slednji pač bil glasnik socialne revolucije in s tem komunizma, zaradi česar sta katoliški pol in njegova politična predstavnica SLS odklanjala vsako povezavo med krščanstvom in socializmom. Torej tudi krščanski socializem oziroma krščanske socialiste, ki so se opredelili proti stanovsko korporativističnemu programu, ki ga je avtoritarno zagovarjalo vodstvo SLS. V prvi polovici tridesetih let je zato tudi prišlo do razhoda krščanskih socialistov s SLS in do hudih nasprotovanj med SLS in strujo dr. Andreja Gosarja, ki je bila zagovornica krščanskega socialnega aktivizma.¹⁷⁹ Prizadevanje za brezpogojno utiranje poti stanovski družbi, je tako imelo vidne posledice znotraj slovenskega katoliškega gibanja, s svojo protikomunistično usmeritvijo pa je v takratnem »času nestrpnih« imelo tudi širši politični pomen.

Stanovsko korporativni družbeni, gospodarski in državni program, ki sta ga zagovarjala katoliški pol in njegova najmočnejša politična sila, Slovenska ljudska stranka, je v tridesetih letih predstavljal eno izmed vidnih značilnosti družbenega in političnega življenja na Slovenskem. Druga, ki je bila prav tako povezana s politiko SLS, pa je zadevala nacionalni problem. Zahteva po slovenski jezikovno-kulturni, narodni, gospodarski in državnoopravni afirmaciji znotraj avtonomistično-federativno preurejene jugoslovanske države, je namreč predstavljala eno izmed osnovnih in glasno poudarjanih programskih načel v politiki SLS v letih 1918–1941. Res je konec

¹⁷⁵ Slovenec, 12.6.1931, Za novi red.

¹⁷⁶ Slovenec, 29.5.1931, Lastninska pravica. – O slovenski katoliški stanovsko-korporativistični misli in družbeni akciji glej tudi Josip Jeraj: Konkretno osnove korporacijskega družabnega reda. Čas, letnik XXVIII, 1933/34, str. 169–176; isti: Korporacijski red in družabna reforma Jugoslavije, Maribor 1941; Ivan Ahčin: Osnutek zakona za korporativno gospodarsko ureditev države. Čas, letnik XXVII, 1933/34, str. 186–194; Aleš Ušeničnik: Socialno vprašanje, Domžale-Groblje 1934; Ludvik Puš: Kmečki stan, Ljubljana 1939; Ciril Žebot: Korporativno narodno gospodarstvo, Celje 1939. Od novejših avtorjev glej Anka Vidovič-Miklavčič: Kmečko stanovsko gibanje v okviru SLS v zadnjem desetletju stare Jugoslavije. Revija 2000, 1989, št. 46/47, str. 213–234; ista, Mladina med nacionalizmom in katolicizmom, str. 40, 84, 91–98, 102–103, 105, 116–117, 137–147, 156, 162–163, 168, 179–180, 248, 250; ista, Vloga in organiziranost mladine, str. 100–101, 103–104, 106; Srečo Dragoš: (Eks)centričnost katoliških modelov na Slovenskem. V: Cerkev, kultura in politika 1890–1941, Simpozij 1992, Ljubljana 1993, str. 42–43; Pelikan, Vizije kat. družb. prenov, str. 59–60, 63; isti, Akomodacija, str. 68–93.

¹⁷⁷ Stanovska misel na katoliški osnovi je seveda bila že od leta 1891, ko jo je papež Leon XIII. utemeljil v okrožnici Rerum novarum, upoštevana v slovenskem katoliškem gibanju. V prvem desetletju po nastanku jugoslovanske države so jo v programskem pogledu jasno poudarili zbor zaupnikov SLS 7. aprila 1920 v Ljubljani, V. katoliški shod 25.–28. avgusta 1923 in katoliški Socialni dan, ki je bil 9. septembra 1928 prav tako v Ljubljani. Zbor zaupnikov SLS aprila 1920, ki je bil, kot opozarja eden najboljših poznavalcev politike SLS v prvi jugoslovanski državi M. Zečević, »občega pomena za SLS« (Zečević, SLS in jug. zedinjenje, str. 309), je poudaril, da »SLS stoji na stališču vzajemnosti stanov. V varstvo in branje interesov posameznih stanov organizira somišljenike v stanovsko političnih organizacijah.« (Slovenec, 8.4.1920, Zbor zaupnikov Slovenske ljudske stranke). Peti katoliški shod, ki je močno vplival na obnovo slovenskega katoliškega gibanja po zedinjenju v jugoslovansko državo, je v resoluciji, ki jo je sprejel socialni odsek, poudaril, da je »organizacija po stanovih, razredih in slojih (...) ne samo dovoljeno, ampak tudi priporočljivo sredstvo za dvig moralne stopnje in gmoletnega blagostanja ljudstva« (Peti kat. shod, str. 323). Stališče katoliškega Socialnega dne pa je bilo: »Ne razredni boj, stanovska vzajemnost je odrešilna.« (Slovenec, 11.9.1928, Nova postava).

¹⁷⁸ Slovenec, 19.5.1931, Mednarodno zborovanje katoliškega delavstva. – Iz govora Jožeta Langusa, slovenskega odposlanca na proslavi štiridesetletnice okrožnice Rerum novarum, 14. maja 1931 v Rimu.

¹⁷⁹ O tem glej podrobneje Prunk, Pot krščanskih socialistov v OF, str. 110, 132; Pirc, Ušeničnik in znamenja časov, str. 222–224; Tomaž Simčič: Krščanskosocialni aktivizem Andreja Gosarja. V: Cerkev, kultura in politika 1890–1941, Simpozij 1992, Ljubljana 1993, str. 92–94; Vidovič-Miklavčič, Mladina med nacionalizmom in katolicizmom 92–97; Egon Pelikan: Gosarjeva knjiga Za nov družbeni red. Slovenska kronika XX. stoletja 1940–1941, knjiga 1, Ljubljana 1995, str. 402; isti, Vizije kat. družb. prenov, str. 61–62, 66.

dvajsetih let in nato še sredi tridesetih, ko je sodelovala v beograjskih centralističnih vladah SLS o svojem avtonomistično-federalističnem programu molčala,¹⁸⁰ toda opustila ga ni v resnici nikdar. Oblikovala ga je že v času delovanja Ustavodajne skupščine Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, ko je 12. februarja 1921 Ustavnemu odboru Ustavodajne skupščine Kraljevine SHS predložila svoj ustavni načrt. Po tem načrtu naj bi se Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev kot je bilo v dvajsetih letih uradno jugoslovansko državno ime, v upravnem pogledu razdelila na šest avtonomnih pokrajin – Srbijo, Hrvaško s Slavonijo in Medjimurjem, Bosno in Hercegovino z Dalmacijo, Črno goro, Vojvodino ter Slovenijo s Prekmurjem. Te pokrajine bi imele vsaka svojo pokrajinsko skupščino in pokrajinsko vlado, njihov avtonomni položaj pa bi v državnopravnem pogledu temeljil v prepletanju decentralizacije in federalizma.¹⁸¹ SLS je v času priprav na volitve v Narodno skupščino marca 1923 svoj avtonomistični program še nadgradila in terjala slovensko nacionalno samoodločbo in državnost slovenskega naroda znotraj jugoslovanske državne zveze. To zvezo bi sestavljale štiri avtonomne enote – slovenska, hrvaška, srbska in bolgarska – v njej pa bi bile skupne zunanje in vojaške zadeve, finance, denar, državljanstvo in najvažnejša prometna sredstva. Vse druge zadeve bi bile prepuščene posameznim avtonomnim državnopravnim enotam.¹⁸² Naslednjo temeljno točko v postavljanju avtonomistično-federalističnih zahtev SLS so predstavljale t.i. Ljubljanske punktacije z dne 31. decembra 1932, v katerih je SLS terjala vzpostavitev posebne slovenske državnopravne enote v Jugoslaviji in priznanje slovenske nacionalne individualnosti, imena, zastave, finančne samostojnosti ter politične in kulturne svobode.¹⁸³ Svoj boj za slovensko narodno afirmacijo in avtonomno Slovenijo je nato v drugi polovici tridesetih let napovedala s posebno izjavo, objavljeno v Slovencu 20. februarja 1936. V tej izjavi je SLS zapisala naslednje: »*Mi nismo ustvarili Jugoslavije niti kot kakšna tuja narodna manjšina – ker smo pač Srbom in Hrvatom sorodni – niti kot najmanjši del kakega, v goli domišljiji obstoječega jugoslovanskega naroda, ampak kot slovenski narod, ki je, naj bo še tako majhen, ostalima bratskima narodoma kot svoja celota popolnoma enakopraven in nima nihče pravice, da bi od njega zahteval, naj se številčno močnejšima narodoma asimilira v škodo samega sebe, žrtvuje svoj jezik, svoj kulturni značaj in nazor ter svoje naravne in nprstvene posebnosti.*« Za cilj smo si postavili »*polno enakopravnost Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki ni mogoča drugače, kakor v samozakonodajni ljudski upravi, v kateri vsak svoje narodne in pokrajinske zadeve sam vlada, skupno pa je to, kar je za državno celoto neobhodno nujno.*«¹⁸⁴

Svoje narodnoavtonomistične zahteve je nato SLS poudarjala tudi v kasnejših letih ter se vse do razpada Kraljevine Jugoslavije ni odrekla boju za avtonomistično preoblikovanje države. Tako je avgusta 1937 terjala popolno politično, kulturno in gospodarsko samoupravo Slovenije, zahteve za samoupravo Slovenijo in s tem ohranitev slovenske kulture, jezika in narodne samostojnosti, pa je posebej poudarila na dan volitev v Narodno skupščino, 11. decembra 1938. Misel o avtonomiji oziroma pravici slovenskega naroda do najširše samostojne zakonodajne notranje uprave v političnem in gospodarskem ter kulturnem pogledu v skupni državi s Srbi in Hrvati je vodila SLS tudi po sklenitvi znanega sporazuma med predsednikom jugoslovanske vlade Dragišem Cvetkovićem in predsednikom Hrvatske seljačke stranke dr. Vladkom Mačkom, 23. avgusta 1939, o oblikovanju Banovine Hrvaške. SLS je terjala avtonomijo Slovenije še ves čas v letih 1939–1940,¹⁸⁵ to usmeritev pa je potrdil tudi dr. Fran Kulovec, ki je po smrti A. Korošca, 14.

¹⁸⁰ O tem glej Zečević, Na zgod. prelomnici, str. 205–209; Prunk, Pol. profil A. Korošca, str. 41, 51; isti, Slov. nar. vzpon, str. 252–255, 269–271, 278; Miroslav Stiplovšek: Slovenska ljudska stranka in uvedba oblastnih samouprav leta 1927. Prispevki za novejšo zgodovino, letnik XXXV, 1995, št. 1–2, str. 38–39; isti, Die Autonomiebestrebungen Sloweniens, str. 26–27, 39; Perovšek, Slovenci in Jugoslavija v tridesetih letih, str. 23–24.

¹⁸¹ Jurij Perovšek: Slovenska državna volja v prvem desetletju jugoslovanske krize. Slovenci in država. Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994), Ljubljana 1995, str. 127.

¹⁸² O tem glej podrobneje Perovšek, Oblikovanje načrtov o nac. samoodločbi v slov. politiki, str. 11–17.

¹⁸³ Jutro, 11.1.1933, Nihče se ne sme igrati z življenjskimi narodnimi interesi. – Podrobneje o Ljubljanskih punktacijah glej Mikuž, Slovenci v stari Jugoslaviji, str. 398–402; Prunk, Slov. nar. vzpon, str. 261–262.

¹⁸⁴ Slovenec, 20.2.1936, Naš protest.

¹⁸⁵ O tem glej podrobneje Perovšek, Slovenci in Jugoslavija v tridesetih letih, str. 24–26.

decembra 1940, prevzel strankino vodstvo.¹⁸⁶ Zahtevo po slovenski avtonomiji je 15. februarja 1941 posebej označil za »naše načelno stališče« in poudaril, da slovenski narod »ne bo prenehal s svojim političnim bojem za široko samoupravo, za banovino Slovenijo, dokler si je ne bo izvojeval.«¹⁸⁷ Na ta poudarek je sredi marca 1941 opozoril tudi *Slovenec*, ki je zapisal, da je zahteva politike F. Kulovca »slovenska avtonomija, ki jo bomo v naši državni ureditvi prej ali slej tudi dobili.« Naš cilj je popolnoma jasen, je poudarjal *Slovenec*, »na znotraj nadaljnja preureditev države.«¹⁸⁸

Kljub takim, jasno postavljenim zahtevam in nedvoumni odločenosti, pa se ti narodno-avtonomistični cilji SLS in velike večine Slovencev, ki je podpirala slovenski avtonomistično-federativni nacionalni program, niso uresničili v času obstoja prve jugoslovanske države. Zgodovina Slovencev namreč ni dovolila izvedeti, ali je v Kraljevini Jugoslaviji možno doseči nacionalno svobodo ter enakopraven in suveren narodnopolitični položaj. Ob zahtevah, napovedih in pričakovanjih, večjih ali morda manjših možnostih avtonomistične preobrazbe jugoslovanske države, so namreč – po napadu Kraljevine Italije, Nemškega Reicha in Kraljevine Madžarske na Jugoslavijo – 6. aprila 1941 Slovenci ostali brez nje. Prav tako je tudi slovensko meščanstvo ostalo brez možnosti, da bi po evolutivni poti preudarilo in skozi mirni zgodovinski proces izražalo svoje poglede na idejna, socialnogospodarska in narodnopolitična vprašanja. Te poglede, ki so si bili tako na liberalni kot na katoliški strani bolj podobni, kakor pa ne – podobni zlasti v zavračanju komunizma, fašizma in nacizma, v protisemitskem stališču, v zavzemanju za stanovsko korporativni sistem in za disciplinirano oziroma avtoritarno demokracijo, razhajali pa so se v trajnem katoliško-liberalnem svetovnonazorskem nasprotovanju in gledanju na nacionalni problem – je nato v letih 1941–1945 zelo kompleksno preizkusil čas druge svetovne vojne na Slovenskem. In ta čas je spočel enega izmed temeljnih prelomov v zgodovini Slovencev 20. stoletja. Bistveno posledico tega preloma je predstavljala tudi izključitev meščanske idejnopolične opcije iz družbenega, gospodarskega in političnega življenja na Slovenskem po letu 1945. Dotedanji idejni, socialnogospodarski in narodnopolitični meščanski pogledi so bili preloženi v zgodovinski spomin, obravnava kasnejših pa zadeva današnji ali šele prihodnji čas.

Zusammenfassung

Die ideologischen, sozioökonomischen und nationalpolitischen Ansichten des slowenischen Bürgertums in der Zwischenkriegszeit (1918–1941)

Jurij Perovšek

Die ersten, die im Rahmen der slowenischen bürgerlichen Politik im Zeitraum 1918–1941 ihre umfassenden Ansichten über die weitere slowenische geistige, sozialwirtschaftliche und nationalpolitische Entwicklung bekanntmachten, waren die Liberalen, die noch in der Zeit des Bestehens der Habsburgermonarchie Ende Juni 1918 eine neue, organisatorisch und politisch einheitliche Partei, die Jugoslawische Demokratische Partei (Jugoslovanska demokratska stranka, JDS) gegründet hatten. Damals war auch das Parteiprogramm angenommen worden, in dem alle wesentlichen Prinzipien und Richtlinien des damaligen slowenischen Liberalismus präsentiert wurden. Das Programm lehnte jeden Mißbrauch der Religion zu

¹⁸⁶ *Slovenec*, 18.12.1940, Novo vodstvo JRZ v Sloveniji.

¹⁸⁷ *Slovenec*, 18.1.1941, Dr. Kulovčev govor o vprašanjih naše politike.

¹⁸⁸ *Slovenec*, 16.3.1941, Naša pot. – O prizadevanjih SLS za oblikovanje banovine Slovenije v letih 1939–1941 glej podrobneje Miroslav Stiplovšek: Avtonomistična prizadevanja v skupščinah ljubljanske in mariborske oblasti (1927–1928) in Banskem svetu Dravske banovine (1931–1941). Slovenci in država. Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994), Ljubljana 1995, str. 191–192; isti: Državne ureditve na jugoslovanskem ozemlju Slovenije 1929–1941. Arhivi, letnik XIX, 1996, št. 1–2, str. 49–50; isti, Autonomiebestrebungen Sloweniens, str. 39–42. Glej tudi Gašper Šmid: Osnutek uredbe o banovini Sloveniji iz leta 1939. Arhivi, letnik XVII, 1994, št. 1–2, str. 118–119. V zvezi s problematiko slovenske banovine opozarjam tudi na poglobljeno obravnavo Andreja Gosarja: Banovina Slovenija. Politična, finančna in gospodarska vprašanja, Ljubljana 1940, 40 str.

Partei zwecken ab, in sozialer Hinsicht unterstrich es eine gleichmäßige soziale Entwicklung aller Schichten, vor allem die der sozial Schwachen, und wies darauf hin, daß es undemokratisch sei, wenn die wirtschaftlich Schwachen einseitig von der Gesellschaft unterstützt würden. Im Wirtschaftsbereich setzte es sich für die Verstaatlichung von Großunternehmen (Eisenbahnen, Bergwerke, Nutzung von Wasserkraft) und für eine genossenschaftliche Vereinigung der Privatwirtschaft ein, wenn entsprechendes Interesse dafür bestehe. Im Bereich der Landwirtschaft vertrat es die Abschaffung von Fideikommissen und die Beseitigung der Zerstückelung von bäuerlichem Grundbesitz. Was die nationale Problematik betrifft, so befürwortete es das Prinzip der nationalen Integration, nach dem die Slowenen, Kroaten und Serben nicht als eigenständige Nationen auftreten würden, sondern nur Bestandteile einer einheitlichen jugoslawischen Nation darstellen sollten, der ein zentralistisch aufgebauter Staat am besten entspreche.

An ihren programmatischen Schlüsselpositionen, die sie erst wenige Monate vor der Gründung des ersten jugoslawischen Staates am 1. Dezember 1918 eingenommen hatte, hielt die slowenische liberale bürgerliche Politik im ganzen behandelten Zeitraum (1918–1941) fest. Außerdem lehnte sie den russischen Bolschewismus, aber auch den italienischen Faschismus und den deutschen Nationalsozialismus scharf ab. Ebenso folgerichtig wies sie den politischen Katholizismus zurück.

So wie seine liberalen politischen Ansichten, vertrat das slowenische liberale Bürgertum in der Zwischenkriegszeit auch seine im Jahre 1918 angenommenen sozioökonomischen Standpunkte. In den dreißiger Jahren wurden diese inhaltlich noch erweitert. Dabei hob man das Prinzip der Eintracht und Solidarität aller Schichten hervor. Privatbesitz wurde zwar als Grundbedingung für eine erfolgreiche wirtschaftliche Entwicklung betrachtet, man befürwortete aber auch den Dirigismus und das Konzept einer ständischen bzw. korporativistischen Staatsordnung.

Auch das katholische bürgerliche politische Lager verkündete bereits sehr früh seine geistigen, sozioökonomischen und nationalpolitischen Ansichten im neuen jugoslawischen Staat. Zum ersten Mal geschah das auf dem Parteitag der katholischen Slowenischen Volkspartei (Slovenska ljudska stranka, SLS) im April 1920 in Ljubljana. Bereits damals hob ihr Vorstand Dr. Anton Korošec hervor, für ihren eigentlichen Gegner halte seine Partei nur die Kommunisten. Er kündigte an, in Zukunft werde man nur gegen den Kommunismus kämpfen. Das christlich-sozioökonomische Programm vom April 1920 sah vor, daß die soziale Frage der Industriegesellschaft durch Beseitigung von Fehlern und Ungerechtigkeiten der kapitalistischen Wirtschaft auf einer demokratischen und christlich-ethischen religiösen Grundlage gelöst werden solle.

Außer dem Kommunismus und dem traditionellen Feind des Katholizismus – dem Liberalismus – lehnte das slowenische katholische Lager in der Zwischenkriegszeit auch den Faschismus und Nationalsozialismus ab. Obwohl Faschismus und Nationalsozialismus seine erklärten Feinde waren, überwog im katholischen Lager der Standpunkt, daß der gottlose Kommunismus und Bolschewismus dennoch das größere Übel darstellten, weil sie Erzfeinde der christlichen Kultur, des Katholizismus und damit auch der slowenischen Nation wären. Deswegen gelte vor allem ihnen ein kompromißloser Kampf.

Bei mehr oder weniger scharfer Ablehnung aller politischen Richtungen stellte für den slowenischen Katholizismus die einzig richtige politische Orientierung nur das Konzept der katholischen Erneuerung und des damit verbundenen sogenannten »totalen Christentums« dar. Dieses Konzept wurde bereits von der 5. katholischen Versammlung im August 1923 in Ljubljana bestätigt. Bei der Versammlung wurde die Forderung gestellt, das gesamte geistige, kulturelle, bildende, gesellschaftliche, wirtschaftliche und politische Leben müsse ausschließlich auf der christlichen Weltanschauung beruhen. An dieser Forderung hielt das katholische Lager in der ganzen Zeit des Bestehens des ersten jugoslawischen Staates fest.

Eine der wesentlichen geistigen und sozioökonomischen Ansichten des katholischen Lagers in der Zwischenkriegszeit stellten auch das Konzept eines korporativistischen Ständestaates und die Anerkennung einer autoritären Demokratie dar, wodurch die Slowenische Volkspartei ihr bisheriges christlich-sozioökonomisches Programm ersetzte. Ein ebenso wesentliches Charakteristikum in den politischen Ansichten des slowenischen katholischen Lagers und der Slowenischen Volkspartei in der Zwischenkriegszeit bildeten die Konzepte des nationalen Programms. Die Forderung nach einer slowenischen sprachlich- kulturellen, nationalen, wirtschaftlichen und staatsrechtlichen Affirmation im Rahmen des autonomistisch- föderativ umgestalteten jugoslawischen Staates war nämlich einer der grundlegenden Programmpunkte in der Politik der Slowenischen Volkspartei in den Jahren 1918–1941. Auf dieses Prinzip wies die Slowenische Volkspartei noch kurz vor Ausbruch des Zweiten Weltkriegs in Slowenien hin, als sie Mitte März 1941 hervorhob, ihr Ziel sei die slowenische Autonomie, die in der bestehenden Staatsordnung früher oder später erreicht werde.

Nach Ausbruch des Zweiten Weltkriegs in Slowenien hatte das slowenische Bürgertum keine Möglichkeit mehr, seine Ansichten über geistige, sozioökonomische und nationalpolitische Fragen im Rahmen einer fortschreitenden Entwicklung zu erwägen und sie durch einen friedlichen Geschichtsablauf zu formulieren. Diese Ansichten waren sowohl auf liberaler als auch auf katholischer Seite eher ähnlich als abweichend – vor allem im Hinblick auf die Ablehnung von Kommunismus, Faschismus und National-

sozialismus, auf die antisemitische Haltung, auf die Befürwortung eines korporativistischen Ständestaates und auf die autoritäre Demokratie. Die Meinungen gingen auseinander aufgrund der dauernden katholisch-liberalen Diskrepanz in der Weltanschauung und wegen der unterschiedlichen Auffassung der nationalen Frage. Diese Anschauungen wurden in den Jahren 1941–1945, in der Zeit des Zweiten Weltkriegs in Slowenien, auf eine äußerst komplexe Weise auf die Probe gestellt. Diese Zeit bedeutet einen entscheidenden Wendepunkt in der Geschichte der Slowenen des 20. Jahrhunderts. Eine wesentliche Folge dieses Umbruchs stellte auch der Ausschluß der bürgerlichen politischen Option aus dem kulturellen, wirtschaftlichen und politischen Leben in Slowenien nach 1945 dar. Die bisherigen geistigen, sozioökonomischen und nationalpolitischen bürgerlichen Ansichten sollten nun der Geschichte angehören. Die Aufarbeitung der späteren Entwicklung beginnt heute, oder bleibt der Zukunft vorbehalten.

ZGODOVINA ZA VSE

Nova slovenska znanstvena
revija, polna zanimivih in
kratkočasnih zgodb, ki jih
piše življenje.

VSE ZA ZGODOVINO

Vse informacije lahko dobite na sedežu **Zgodovinskega društva Celje**
(Muzej novejšje zgodovine Celje) Prešernova 17, 3000 Celje
tel.: (063) 442-501, fax: (063) 443-490

Na voljo so vam vse številke po ugodni ceni.